

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ
НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ІІ РІВНЯ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
заочної форми навчання
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціалізація 016.01 Логопедія
Інга МАКОВІЙЧУК

Науковий керівник: **Вадим ЛЕВИЦЬКИЙ,**
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії
і спеціальних методик

Рецензент: **Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,**
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023

План

Вступ	3
Розділ I. Питання розвитку зв'язного мовлення у дошкільників з нормотиповим мовленням та із загальним недорозвитком мовлення	
1.1. Поняття "зв'язне мовлення" у лінгвістичній літературі.....	6
1.2. Формування зв'язного мовлення у онтогенезі.....	9
1.3. Особливості зв'язного мовлення старших дошкільників із III рівнем загального недорозвитку мовлення.....	16
1.4. Огляд методик обстеження стану розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.....	22
1.5. Огляд методик корекційної логопедичної роботи з формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із III рівнем загального недорозвитку мовлення.....	30
Висновки до розділу	35
Розділ II. Опис методик констатувальної і формувальної частини дослідження зв'язного мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення	
2.1. Вивчення стану розвитку зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із III рівнем загального недорозвитку мовлення.....	38
2.2. Методика корекційно-розвивальної роботи з формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із III рівнем ЗНМ.....	44
2.3. Методичні поради з розвитку зв'язного мовлення дітей із ЗНМ для вихователів.....	57
2.4. Оцінка ефективності корекційної роботи з формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із III рівнем ЗНМ.....	62
Висновки до розділу	65
Висновки	68
Список використаних джерел	72

Вступ

Актуальність дослідження. Однією з основних завдань виховання та навчання дітей дошкільного віку є розвиток мовлення, мовленнєвого спілкування. Володіння рідною мовою – це не тільки вміння правильно побудувати речення, дитина має навчитися розповідати, тобто назвати предмет, описати його, розповісти про подію, явище, послідовність подій. Така розповідь має складатися з низки речень і характеризувати суттєві та другорядні сторони та властивості предмета, події (частини) мають бути послідовними та логічно пов'язаними одна з одною, тобто мовлення дитини має бути зв'язним. Зв'язне мовлення є найбільш складною формою мовленнєвої діяльності. Вона має характер послідовного систематичного розгорнутого викладу.

У формуванні зв'язного мовлення тісно пов'язані між собою мовленнєвий та розумовий розвиток, розвиток мислення, сприймання, спостережливості. Щоб зв'язно розповісти про що-небудь, потрібно чітко уявляти об'єкт, вміти аналізувати, відбирати основні властивості та якості, встановлювати причинно-наслідкові, часові та інші відносини між предметами та явищами. Для якісного зв'язного мовлення необхідно також вміло використовувати інтонацію, логічний (фразовий) наголос, підбирати відповідні думки, будувати складні речення, використовувати мовленнєві засоби зв'язку речень у тексті.

У дітей з нормотиповим розвитком мовлення у старшому дошкільному віці зв'язне мовлення досягає досить високого рівня розвитку. Це дуже важливо для подальшого успішного навчання у школі та всебічного розвитку дитини. Психолого-педагогічні дослідження у спеціальній педагогіці показують, що спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості дітей зі складними порушеннями мовленнєвого розвитку. При загальному недорозвитку мовлення спостерігаються різні складні розлади, в дітей дошкільного віку порушено формування всіх компонентів мовленнєвої системи, які стосуються звукової і смислової сторони. У той же час одним із важливих показників готовності дітей до

шкільного навчання є рівень сформованості зв'язного мовлення. Це зумовлює актуальність проблеми виявлення особливостей зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ третього рівня для побудови ефективної корекційної роботи.

У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях розроблялися та висвітлювалися різні аспекти розвитку зв'язного мовленнєвого висловлювання. Механізми онтогенетичного формування зв'язного мовлення вивчалися В. Сухомлинським, А. Богуш, М. Вашуленко, О. Гвоздевим, С. Дорошенко, Н. Виноградовою, Н. Гавриш, Т. Котик, К. Крутій, І. Лапшиною, Н. Луцан, Н. Жинкіним, Л. Паламар, Л. Шадріною. Вивчення та корекція мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення дошкільного віку розглядалася дослідниками, науковцями логопедами, педагогами методистами: Н. Гавриловою, О. Правдіною, С. Коноплястою, О.Ткач, Р. Левіною, В. Лубовським, І. Марченко, О. Мастюковою, О. Мілевською, В. Петровою, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В.Тищенко, В. Тарасун, Л. Трофименко, М. Шеремет та ін.

Мета дослідження: вивчити особливості розвитку зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із третім рівнем загального недорозвитку мовлення та обґрунтувати методику його розвитку і корекції.

Об'єкт дослідження: зв'язне мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: особливості розвитку зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із третім рівнем загального недорозвитку мовлення.

Гіпотеза дослідження: стан розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку потребує спеціальної корекційно-розвивальної роботи.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати лінгвістичну, логопедичну та психолого-педагогічну літературу з проблематики дослідження.

2. Дібрати методики діагностики стану зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

3. Кількісно і якісно проаналізувати та інтерпритувати результати констатувальної частини дослідження.

4. Дібрати методики корекції та розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із третім рівнем загального недорозвитку мовлення.

5. Експериментально перевірити ефективність методики корекційної роботи із формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із ЗНМ.

6. Виділити і сформулювати висновки проведеного дослідження.

Методи дослідження: вивчення анамнестичних даних; вивчення педагогічної, медичної, психологічної документації; бесіда; спостереження у процесі навчальної, предметно-практичної та ігрової діяльності; узагальнення педагогічного та логопедичного досвіду; констатувальний та формувальний експеримент, наукового узагальнення.

Елементи наукової новизни полягають в уточненні окремих аспектів сутності порушення зв'язного мовлення.

Практичне значення отриманих результатів обумовлене можливістю використання практичного матеріалу для обстеження та корекції зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку логопедами, вихователями спеціальних груп закладів дошкільної освіти та батьками дітей із ЗНМ.

База дослідження: заклад дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу для дітей з особливими освітніми потребами №17 «Паросток», Чернівецької міської ради, м. Чернівці.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел.

Розділ I

Питання розвитку зв'язного мовлення у дошкільників з нормотиповим мовленням та із загальним недорозвитком мовлення

1.1. Поняття "зв'язне мовлення" у лінгвістичній літературі.

Зв'язне мовлення – це смислове розгорнуте висловлювання (ряд речень, що логічно поєднуються), що забезпечує спілкування і взаєморозуміння людей [11].

Характеристика зв'язного мовлення та його особливостей міститься у ряді праць сучасної лінгвістичної, психологічної та спеціальної літератури. Стосовно різних видів розгорнутих висловлювань зв'язне мовлення визначають як сукупність тематично об'єднаних фрагментів, що знаходяться у тісному взаємозв'язку і є єдиним смисловим і структурним цілим.

Поняття "зв'язне мовлення" відноситься як до діалогічної, так і монологічної форм мовлення. У лінгвістичній та психологічній літературі діалогічне та монологічне мовлення розглядається у плані їх протиставлення. Вони відрізняються за своєю комунікативною спрямованістю [12].

У лінгвістичній літературі основою формування правильного мовлення дошкільників покладено таку одиницю мовлення, як речення, з урахуванням закономірностей його синтаксичного і аналітичного розвитку.

А. Богуш зазначила: "Речення у розвитку дитячого мовлення відіграє величезну роль. Являючи собою висловлювання, повідомлення, воно є основною одиницею мовлення як знаряддя мислення та спілкування. Опанування рідною мовою, в основному, протікає у вигляді засвоєння речень різних типів. Саме в реченнях формуються як окремі словосполучення, так і окремі граматичні категорії зі своїм зовнішнім морфологічним виразом. Розвиток полягає у дедалі більшому

ускладненні речень щодо кількості елементів (слів) і різноманітності взаємовідносин цих елементів між собою» [8, 37].

У лінгвістиці одиницею діалогу прийнято вважати тематично об'єднаний ланцюг реплік, що характеризуються семантичною, структурною та смисловою закінченістю – "діалогічну єдність" [11].

А. Лурія під монологічним мовленням розуміє зв'язне мовлення однієї особи, комунікативна мета якої – повідомлення про будь-які факти, явища реальної дійсності. До основних властивостей монологічного мовлення він відносить односторонній і безперервний характер висловлювання, довільність, розгорнутість, логічну послідовність викладу, обумовленість змісту та орієнтацію на слухача [31].

Монологічне мовлення психологічно складніше, ніж діалогічне. Воно відрізняється більшою розгорнутістю, тому, що необхідно ввести слухачів до обставин подій, досягти розуміння ними розповіді. Монолог вимагає кращої пам'яті, більш напруженої уваги до змісту та форми мовлення. У той самий час монологічне мовлення спирається на мислення, логіку послідовніше, ніж у процесі діалогу, розмови. Монологічне мовлення складніше й у лінгвістичному відношенні. Для того, щоб воно було зрозуміле слухачами, в ньому мають використовуватися повні, поширені речення, точний відповідний словник [26].

Незалежно від форми (діалог, монолог) основною умовою комунікативності мовлення є зв'язність. Для оволодіння цією найважливішою стороною мовлення потрібен спеціальний розвиток у дітей навичок складання зв'язних висловлювань.

У спеціальній літературі виділяються такі критерії зв'язності усного мовлення: смислові зв'язки між частинами розповіді, логічні та граматичні зв'язки між реченнями, зв'язок між частинами речення та закінченість вираження думки того, хто говорить. Окрім цього О. Вишневський виділяє такі фактори зв'язності повідомлення, як послідовне розкриття теми, взаємозв'язок елементів всередині та у суміжних реченнях, наявність синтаксичного зв'язку між структурними одиницями тексту [10].

Інша найважливіша характеристика розгорнутого висловлювання – послідовність викладу. Питання розвитку зв'язного мовлення вивчалися в різних аспектах К. Ушинським, Е. Тихєєвою, А. Бородич, С. Дорошенко, С. Русовою, М. Вашуленко, М. Пентилюком, М. Ярмаченко та іншими науковцями. Зв'язне мовлення – це не просто послідовність пов'язаних одна з одною думок, які виражені точними словами у правильно побудованих реченнях, Зв'язне мовлення вбирає у себе всі досягнення дитини в оволодінні рідною мовою, у засвоєнні її звукового боку, словникового запасу та граматичного ладу [8].

По тому, як діти будують висловлювання, можна судити про рівень їх мовленнєвого розвитку.

Зв'язне мовлення невіддільне від світу думок: складність мовлення – це складність думок. У зв'язному мовленні відбивається логіка мислення дитини, її вміння сприйняти, осмислити і висловити їх у правильному, чіткому, логічному повідомленні [21].

Л. Виготський зазначав: вміння складно, послідовно, точно і образно викладати свої думки (текст) впливає на естетичний розвиток дитини: при переказах, під час створення розповідей дитина використовує образні слова і висловлювання, засвоєні з художніх творів [31].

Психологи наголошують, що у зв'язному мовленні чітко простежується тісний зв'язок мовленнєвого та розумового виховання дітей. Дитина вчиться мислити, навчаючись говорити, але вона також і вдосконалює мовлення, навчаючись мислити [31].

Вміння розповідати допомагає дитині бути контактною, долати мовчазність та сором'язливість, розвиває впевненість у своїх силах.

Таким чином, незважаючи на розбіжності у трактуванні лінгвістів і психологів поняття «зв'язне мовлення», вони сходяться у тому, що розвиток зв'язного мовлення відіграє провідну роль у процесі мовленнєвого розвитку дитини і займає центральне місце у загальній системі роботи з розвитку мовлення

дошкільників. Засвоєння різних сторін мови є необхідною умовою розвитку зв'язного мовлення, і в той же час розвиток зв'язного мовлення сприяє самостійному використанню дитиною окремих слів та синтаксичних конструкцій. Зв'язне мовлення резюмує у собі досягнення дитини у оволодінні рідною мовою, його звуковим ладом, словниковим складом, граматичним устроєм. Зв'язне мовлення виконує важливі соціальні функції: допомагає дитині встановлювати зв'язки із оточуючими, визначає і регулює норми поведінки у суспільстві, що є вирішальною умовою у розвитку її як особистості.

1.2. Формування зв'язного мовлення у онтогенезі.

У логопедії під терміном онтогенез мовлення прийнято позначати весь період формування мовлення, від перших мовленнєвих актів до того досконалого стану, у якому рідна мова стає повноцінним знаряддям спілкування та мислення.

Мовлення виникає за наявності певних біологічних передумов, і насамперед нормального дозрівання та функціонування центральної нервової системи. Однак мовлення є найважливішою соціальною функцією, тому для її розвитку одних біологічних передумов недостатньо, вона виникає лише за умови спілкування дитини з дорослим. У цьому провідне значення має спілкування дитини з емоційно близьким дорослим (матір'ю, батьком). Потреба у спілкуванні формується у життєвій практиці взаємодії дитини з оточуючими людьми. Ізоляція дитини від стимулюючого середовища сім'ї, дитячої групи тощо, сприймається як деприваційна ситуація яка уповільнює її розвиток [29].

Л. Виготським вперше було висунуто положення про провідну роль навчання та виховання у психічному розвитку дитини [31].

А. Богуш зазначає, що в наш час це положення знайшло свій подальший розвиток та підтвердження у нейрофізіологічних дослідженнях. Встановлено, що чим інтенсивніший і різноманітніший потік інформації надходить у мозок дитини, тим швидше відбувається функціональне та анатомічне дозрівання центральної

нервової системи. Однак слід враховувати, що інтенсивність інформації, що надходить, має співвідноситися з віком, фізичним і психічним станом дитини, бо надмірне навантаження негативно впливає на стан центральної нервової системи [7].

Опанування мовленням як засобом спілкування відбувається у три основні етапи.

На довербальному етапі дитина не розуміє мовлення оточуючих дорослих, але тут складаються умови, що забезпечують оволодіння мовленням надалі. На другому етапі – етапі виникнення мовлення – дитина починає розуміти найпростіші висловлювання дорослих і вимовляє слова. Опанування різними способами спілкування з оточуючими відбувається на третьому етапі розвитку мовленнєвого спілкування [20].

Зв'язне мовлення має розглядатися в єдності змісту та форми. Недооцінка смислової сторони призводить до того, що зовнішня, формальна сторона (граматично правильне вживання слів, узгодження їх у реченні тощо) випереджає у розвитку внутрішню, логічну сторону. Це проявляється у невмінні підібрати слова потрібні за змістом, у неправильному вживанні слів, невмінні пояснити сенс окремих слів.

Не можна недооцінювати розвиток формальної сторони мовлення. Розширення та збагачення знань, уявлень дитини має бути пов'язане з розвитком вміння правильно висловити їх у мовленні. Зв'язне мовлення є найбільш складною формою мовленнєвої діяльності. Вона має характер послідовного систематичного розгорнутого викладу. Основна функція зв'язного мовлення – комунікативна. Вона здійснюється у двох основних формах – діалозі та монологі [11].

Діалог, як форма мовлення складається з реплік, з ланцюга реакцій і здійснюється або у вигляді питань і відповідей, що змінюють одне одного, або у вигляді розмови (бесіди) двох або декількох учасників. Спирається діалог на спільність сприйняття співрозмовників, розуміння ситуації та предмета розмови.

Монологічне мовлення сприймається як зв'язне мовлення однієї особи, комунікативна мета – повідомлення фактів. Монолог є найбільш складною формою мовлення, що служить для цілеспрямованої передачі інформації. До основних властивостей монологічного мовлення належать: односторонній характер висловлювання, довільність, обумовленість змісту орієнтацією на слухача, обмежене використання невербальних засобів передачі, довільність, розгорнутість, логічна послідовність викладу. Особливість цієї форми мовлення полягає в тому, що зміст її, як правило, заздалегідь заданий та попередньо планується [6].

Розвиток обох форм (діалогу та монологу) зв'язного мовлення відіграє провідну роль у процесі розвитку дитини та займає центральне місце в загальній системі роботи з розвитку мовлення у закладі дошкільної освіти. Навчання зв'язного мовлення є як метою так і процесом практичного оволодіння мовою. Засвоєння різних сторін мови є необхідною умовою розвитку зв'язного мовлення і в той же час розвиток зв'язного мовлення сприяє самостійному використанню дитиною слів, словосполучень та синтаксичних конструкцій.

У дітей з нормотиповим розвитком розвиток зв'язного мовлення відбувається поступово разом із розвитком мислення і пов'язаний з розвитком діяльності та спілкування [2].

На першому році життя, у процесі безпосереднього емоційного спілкування з дорослим закладаються основи майбутнього зв'язного мовлення. На основі розуміння та наслідування починає розвиватись мовлення дітей.

На початку другого року життя виникають перші осмислені слова, пізніше вони починають служити для позначення предметів. Поступово з'являються перші речення.

На третьому році життя швидкими темпами розвивається розуміння мови, власне активне мовлення, різко зростає словниковий запас, ускладнюється структура речень. Діти користуються діалогічною формою мовлення [26].

Більш складне і різноманітне спілкування дитини з дорослими і однолітками створює сприятливі умови з розвитку мовлення: збагачується її зміст, розширюється словник, переважно з допомогою іменників і прикметників. Крім величини та кольору, діти можуть виділяти і деякі інші якості предметів. Дитина багато діє, пізнає оточуючий світ, тому її мовлення збагачується прикметниками та дієсловами, з'являються займенники, прислівники, прийменники (використання цих частин мови притаманне зв'язному висловлюванню). Дитина правильно будує прості речення, використовуючи різні слова та різний їх порядок. З'являються перші додаткові речення часу (коли ...), причини (бо ...) і т.п. [6].

Для дітей трьох років доступна проста форма діалогічного мовлення (відповіді на питання), але вони тільки починають опановувати вміння складно викладати свої думки. Їх мовлення все ще ситуативне, переважає експресивний виклад. Діти припускають багато помилок при побудові речень, визначенні дії, якості предмета. Навчання діалогічного мовлення є основою формування мовлення монологічного [8].

У середньому дошкільному віці великий вплив на розвиток зв'язного мовлення справляє активізація словника, обсяг якого збільшується приблизно до 2,5 тисяч слів. Дитина не тільки розуміє, а й починає використовувати у мовленні прикметники для позначення ознак предмета, прислівники – для позначення часових і просторових відносин. З'являються перші узагальнення, висновки [12].

Діти частіше починають користуватися підрядними частинами речень, особливо причинними, з'являються додаткові обставини, додатки, означення.

У діалогічному мовленні дошкільники цього віку використовують переважно короткі неповні фрази навіть тоді, коли питання вимагає розгорнутого висловлювання. Нерідко замість самостійного формулювання відповіді діти недоречно використовують формулювання питання у ствердній формі. Не завжди вміють правильно сформулювати питання, подати потрібну репліку, доповнити та виправити висловлювання товариша.

Структура мовлення так само ще недосконала. При використанні складнопідрядних речень опускається головна частина (зазвичай вони починаються з сполучень: тому, що, коли).

Діти поступово підходять до самостійного складання невеликих оповідань за картинкою, побаченим предметом. Однак розповіді здебільшого копіюють зразок дорослого, вони ще не можуть відрізнити головне від другорядного. Ситуативність мовлення залишається домінуючою.

У дітей старшого дошкільного віку розвиток зв'язного мовлення досягає досить високого рівня [7].

Розвиток дитячих речень та формування загальних понять є основою вдосконалення розумової діяльності – вміння узагальнювати, висловлювати судження та робити умовисновки. У діалогічному мовленні діти користуються досить точною, короткою або розгорнутою відповіддю на питання. Певною мірою, проявляється вміння формувати питання, подавати доречні репліки, виправляти та доповнювати відповідь товариша. Під впливом мисленнєвої діяльності відбуваються зміни у змісті та формі дитячого мовлення. Виявляється вміння виділяти найбільш істотне у предметі чи явищі. Старші дошкільники активніше беруть участь у розмові: сперечаються, міркують, досить мотивовано відстоюють свою думку, переконують товариша. Вони не обмежуються називанням предмета чи явища і неповним описом якостей, а найчастіше виділяють характерні ознаки та властивості, дають більш розгорнутий і досить повний аналіз предмета чи явища [].

З'являються вміння встановлювати зв'язки, залежності та закономірні відносини між предметами та явищами, що знаходить пряме відображення у монологічному мовленні дітей. Розвивається вміння відбирати потрібні знання і знаходити, більш менш, доцільну форму їх вираження у зв'язній розповіді. Значно зменшується кількість неповних та простих не поширених речень за рахунок поширених, ускладнених та складних.

З'являється вміння досить послідовно і чітко складати описове та сюжетне оповідання на запропоновану тему. Однак діти, особливо старшої групи ще потребують попереднього зразка. Уміння передавати в оповіданні своє емоційне ставлення до описуваних предметів чи явищ ще недостатньо розвинене. У дошкільному віці відбувається відокремлення мовлення від безпосереднього практичного досвіду. Головною особливістю є виникнення плануючої функції мовлення. Воно набуває форми монологічного, контекстного. Діти засвоюють різні типи висловлювань (опис, розповідь, міркування) з опорою на наочний матеріал і без нього, ускладнюється синтаксична структура, збільшується кількість складносурядних і складнопідрядних речень [25].

Отже, на момент вступу до школи зв'язне мовлення в дітей із нормотиповим розвитком досить добре розвинене.

Розмовне мовлення – найпростіша форма мовлення. Воно ситуативне і емоційне, оскільки співрозмовники сприймають один одного, впливаючи з допомогою жестів, поглядів, міміки, інтонації. Ця форма більш проста і за синтаксисом: використовуються незакінчені речення, вигуки; складається з питань та відповідей, реплік та коротких повідомлень.

Розмовне мовлення має бути зв'язним, зрозумілим, логічним, витриманим, інакше не зможе стати засобом спілкування. Діти дошкільного віку опановують розмовне мовлення з допомогою і під керівництвом дорослих [35].

Монологічне мовлення психологічно складніше. Воно відрізняється більшою розгорнутістю, тому що необхідно ввести слухачів у обставини подій, досягти розуміння ними розповіді чи фрази. Монолог вимагає кращої пам'яті, більш напруженої уваги до змісту та форми мовлення. У той самий час, монологічне мовлення спирається на мислення, логічно послідовніше, ніж у процесі діалогу. Складніше воно й у лінгвістичному відношенні. Для того, щоб воно було зрозуміле слухачам, у ньому має використовуватися повні поширені речення, точний словник [12].

Уміння розповідати відіграє велику роль у процесі спілкування людини. Для дитини це вміння є засобом пізнання, засобом перевірки своїх знань, уявлень, оцінок.

Психологія відносить появу монологічного мовлення до 5-річного віку. Зміна способу життя дитини, формування нових відносин з дорослими та нових видів діяльності призводить до диференціації функцій і форм мовлення. Виникають нові завдання спілкування, що полягають у передачі дитиною дорослому своїх вражень, переживань, задумів. З'являється нова форма мовлення, – повідомлення у вигляді монологу, розповіді про пережите і побачене [27].

Діти п'яти-шести років мають опанувати основні типи монологічного мовлення: розповідь і переказ (у елементарній формі). Між ними є, як спільне, так і відмінне. Переказ художнього твору доступний і близький дітям дошкільного віку через те, що дитина отримує готовий зразок, який діє на її почуття, змушує співпереживати і тим самим викликає бажання запам'ятати і переказати почуте.

Діти долучаються до художньої розповіді, запам'ятовують емоційні, образні слова та словосполучення, навчаються володіти «живим» мовленням. Висока художність твору для переказу, цілісність форми, композиції вчать дітей чітко і послідовно будувати розповідь, не захоплюючись деталями і не упускаючи головного, тобто розвивають мовленнєві вміння [8].

За змістом розповіді умовно поділяються на два види: фактичні та творчі (вигадані). Складаючи фактичну розповідь, дитина спирається на сприймання і пам'ять, а вигадуючи, користується переважно творчою уявою.

Зміст фактичної розповіді має точно відповідати конкретному випадку, ґрунтуватися на фактах. У цьому виді оповідань можуть відобразитися відчуття, сприйняття дитини (оповідання зі сприйняття) або уявлення (оповідання з пам'яті). Приклади фактичних оповідань: опис розглянутої рослини, іграшки, події. Цей вид дитячої розповіді дуже цінний, оскільки допомагає виявляти дитячі інтереси та впливати на них.

При складанні творчих оповідань (оповідань з уяви), заснованих на вигаданому матеріалі, діти також використовують свій попередній досвід, але окремі відомості дитина має об'єднати тепер новою ситуацією, запропонувати подію [18].

Відомо, що шести семи років можуть за аналогією до прослуханої казки вигадати свою, де дійові особи наділяються фантастичними якостями (звірі розмовляють, люди перетворюються тощо). Діти сьомого року життя поступово опановують структуру зв'язної сюжетної розповіді виділяють в оповіданні зав'язку, кульмінацію, розв'язку, використовують пряму мову. Але зміст творчих оповідань у цьому віці одноманітний, не завжди логічний. Розвиток самостійної практичної діяльності дітей дошкільного віку спонукає розвиток інтелектуальної практичної функції мови: міркування, пояснення способів дій, констатація, обмірковування плану майбутньої діяльності та ін. [18].

Таким чином, функції мовленнєвої діяльності дитини в онтогенезі розвиваються від знакової (номінативної) та комунікативної функції спілкування до планування та регулювання своїх дій. Дитина, до старшого дошкільного віку має опанувати всю систему рідної мови: говорити зв'язно; повно викладати свої думки, легко будуючи розгорнуті складні речення; переказувати оповідання та казки; правильно вимовляти усі звуки; мати словниковий запас від чотирьох до п'яти тисяч слів, володіти монологічним і діалогічним мовленням.

Інша картина спостерігається у дітей із загальним недорозвитком мовлення.

1.3. Особливості зв'язного мовлення старших дошкільників із III рівнем загального недорозвитку мовлення.

Різні несприятливі впливи у внутрішньоутробному періоді розвитку і під час пологів (родова травма, асфіксія) та у перші роки життя можуть призводити як до загального недорозвитку так і недорозвитку мовлення зокрема [32].

Загальне недорозвинення мовлення – складне порушення, у якому в дітей із нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом відзначається пізній початок розвитку мовлення, знижений запас слів, аграматизм, порушення вимови і фонемоутворення, що свідчить про системне порушення всіх компонентів мовленнєвої діяльності [33].

Загальне недорозвинення мовлення має різний ступінь виразності: від повної відсутності мовленнєвих засобів спілкування до розгорнутого мовлення з елементами фонематичного та лексико-граматичного недорозвинення.

З діагностичних та корекційних позицій, Р.С. Левіною було здійснено зведення різноманіття недорозвитку мовлення до трьох рівнів. Кожен рівень характеризується певним співвідношенням первинного порушення та вторинних відхилень, що затримують формування компонентів мовлення. Перехід від одного рівня до іншого характеризується появою нових мовленнєвих можливостей [30].

ЗНМ I рівня характеризується майже повною відсутністю словесних засобів спілкування або дуже обмеженим їх розвитком у той період, коли у дітей з нормотиповим розвитком мовлення вже повністю сформоване (на 6 років).

ЗНМ II рівня – спілкування здійснюється лише з допомогою жестів і кількох слів, а й шляхом використання досить постійних, хоч і спотворених у фонетичному і граматичному відношенні мовленнєвих засобів.

ЗНМ III рівня – це найпоширеніший ступінь недорозвитку мовлення. Діти вже користуються розгорнутим фразовим мовленням, але при цьому відзначаються фонетико-фонематичні та лексико-граматичні порушення. Найбільш чітко вони проявляються у різних видах монологічного мовлення – опис, переказ, розповідь тощо [30].

Спеціально проведеними дослідженнями встановлено, що старші дошкільники із ЗНМ, які мають третій рівень мовленнєвого недорозвитку, значно відстають від однолітків з нормотиповим розвитком в оволодінні навичками зв'язного, насамперед монологічного мовлення. У дітей із ЗНМ відзначаються

проблеми програмування змісту розгорнутих висловлювань та їх мовленнєвого оформлення [28].

М.К. Шеремет вказує на характерні особливості, властиві висловлюванням дітей із 3 рівнем ЗНМ: порушення зв'язності та послідовності викладу, смислові пропуски, виражена "невмотивована" ситуативність і фрагментарність, низький рівень фразового мовлення, що використовується. Для дітей із ЗНМ поряд із зазначеними особливостями характерна і недостатня сформованість процесів, що тісно пов'язані з мовленнєвою діяльністю, а саме:

- порушено увагу та пам'ять;
- порушена дрібна та артикуляційна моторика;
- недостатньо сформоване словесно-логічне мислення [33].

Як зазначає В.В. Тищенко, неповноцінна мовленнєва діяльність накладає відбиток на формування у дітей сенсорної, інтелектуальної і афективно-вольової сфери. Виявлено недостатня стійкість уваги, обмежені можливості її розподілу. За відносно збереженої смислової та логічної пам'яті, у дітей знижена вербальна пам'ять, страждає продуктивність запам'ятовування. Діти забувають складні інструкції, елементи та послідовність завдань [62].

У зв'язку з цим, формування зв'язного монологічного мовлення старших дошкільників із ЗНМ набуває першочергового значення у загальному комплексі корекційних заходів.

Розуміння дітьми зв'язного мовлення дорослих, усвідомлення почутого звукового потоку передуює засвоєнню окремих речень, словосполучень, слів, морфем, тобто передуює здатності виділяти їх із потоку мовлення. Опанування зв'язним мовленням неможливе без розвитку здатності виділяти її компоненти – слова, речення.

Труднощі викликають такі особливості утворення слів та граматичних форм:

1. Поєднання мовних знаків має новий сенс, відмінний від сенсу кожного з використаних у цьому поєднанні знаків. При утворенні слів з морфем,

словосполучень зі слів, речень із словосполучень відбувається інтеграція (злиття в єдине ціле) смислів та подібних елементів. Поєднання морфем створює різні знаки з гранично узагальненими лексичними значеннями: предмет (світло), дія (світити), ознака предмета (світлий), ознака дії (світло). Кожне з цих слів багатозначне і містить ряд одиничних значень, які виявляються тільки у словосполученні. Так, слово «світло» в словосполученні може означати: освітленість (сонячне світло, включити світло), електроенергію (заплатити за світло), радість (очі іскряться світлом), ласкаве звернення (світло моє!) [11].

Отже, розуміння багатозначності слова розвивається в дітей лише у роботі з зв'язним текстом. Розуміння багатозначності призводить до розуміння переносного значення слова у словосполученнях. Наприклад, якщо діти вже знають пряме лексичне значення слів: підшва (у черевика), кам'яний (зроблений з каменю), шепотіти (говорити ледь чутно), то вони можуть здогадатися про переносне значення цих слів у словосполученнях – у синтаксично оформленій фразі: підшва гори (основа), кам'яне обличчя (нерухоме) тощо.

2. Певною складністю для дітей при засвоєнні рідної мови є варіативність знаків – це така особливість мови, за якою для позначення одного й того явища часто використовуються різні матеріальні мовні засоби. Наприклад, в утворенні іменників на основі лексичного значення, "особи що має цю професію", використовується суфікс -тель- (вчитель), -ник- (фрезерувальник), -ар- (кухар) в т.д.; на основі абстрактного лексичного значення "ознака за кольором" використовується не тільки суфікс -ізн-(білизна), але і -ува (зеленуватий), -ість- (сірість). Граматичне значення "відношення причини" передається формою родового відмінка іменника з прийменником (стрибати від радості), дієприслівником (стрибати зрадівши), причинним підрядним сполучником (стрибати, тому що зрадів) [11].

За спостереженнями Ю. Рібцун, серед ознак раннього мовленнєвого дизонтогенезу виступає морфологічно нечленоване використання слів. Слова, що

з'єднуються у реченні, не мають граматичного зв'язку між собою, використовуються дитиною в будь-якій одній формі. Ця тенденція може спостерігатися протягом багатьох років. Відзначаються факти тривалого існування речень, граматично правильно і неправильно оформлених. Відомо, що для здійснення мовленнєвого спілкування необхідне вміння висловлювати і передавати думки. Цей процес реалізується за допомогою фраз. При порушенні мовленнєвого розвитку проблема побудови фраз і оперування ними у процесі комунікації виступають досить чітко, проявляються в аграматизмах (звуження набору конструкцій, що використовуються, їх недосконалість, порушення граматичної форми слів), що свідчить і про несформованість граматичного структурування [52].

Дослідження І. Марченко дозволяють говорити також про те, що самостійне зв'язне контекстне мовлення дітей з недорозвитком мовлення є недосконалим за своєю структурно-семантичною організацією. Недостатньо розвинене вміння складно і послідовно викладати свої думки. Діти володіють набором слів і синтаксичних конструкцій в обмеженому обсязі та спрощеному вигляді, відчують значні труднощі у програмуванні висловлювання, у синтезуванні окремих елементів у структурне ціле та у відборі матеріалу для побудови складної синтаксичної конструкції. З труднощами у програмуванні змісту розгорнутих висловлювань пов'язані тривалі паузи, пропуски окремих смислових ланок [38].

Як зазначає Н. Базима, спостерігається неточне використання багатьох лексичних значень. В активному словнику переважають іменники та дієслова. Недостатньо слів, що позначають якості, ознаки, стан предметів та дій. Невміння користуватися способами словотвору створює труднощі використання варіантів слів, не завжди вдається підбір однокореневих слів, утворення нових слів префіксальним і суфіксальним способом. Нерідко діти замінюють назву частини предмета назвою цілого предмета, потрібне слово іншим, подібним за значенням [33].

У висловлюваннях переважають прості поширені речення, майже не використовуються складні конструкції. Мають місце помилки узгодження іменників з іменниками, прикметників з іменниками у числі, відмінку. Велика кількість помилок спостерігається при використанні простих і складних прийменників.

При переказі діти із ЗНМ помиляються у передачі логічної послідовності подій, пропускають окремі ланки, "втрачають" дійових осіб, не виділяють головну думку твору.

Розповідь-опис малодоступний їм, розповідь заміняється окремим перерахуванням предметів та їх частин. Відзначаються значні труднощі в описі іграшки чи предмета за планом, порушена зв'язність: не завершують розпочате, повертаються до сказаного [2].

Творча розповідь дітям із ЗНМ дається з великими труднощами. Вони мають великі труднощі у визначенні задуму оповідання, послідовності подій, обраного сюжету та його реалізації. Виконання творчого завдання заміняється переказом знайомого тексту. Експресивне мовлення дітей може бути засобом спілкування, якщо з боку дорослих надається допомога у вигляді питань, підказок, суджень [37].

Як зазначає О. Ромась, в усному мовленнєвому спілкуванні діти із загальним недорозвитком мовлення намагаються "оминати" важкі слова і висловлювання. Але, якщо поставити таких дітей в умови, коли виявляється необхідним використовувати ті чи інші слова та граматичні категорії, прогалини у мовленнєвому розвитку виступають досить чітко. У поодиноких випадках діти бувають ініціаторами спілкування, не звертаються з питаннями до дорослих, ігрові ситуації не супроводжують розповіддю. Хоча діти користуються розгорнутим фразовим мовленням, але відчують труднощі при самостійному складанні речень [9].

Д. Шульженко зазначає, що розгорнуті смислові висловлювання дітей із ЗНМ відрізняються відсутністю чіткості, послідовності викладу, уривчастістю,

акцентом на зовнішніх, поверхневих враженнях, а не на причинно-наслідкових відношення дійових осіб [33].

Таким чином, у старших дошкільників із III рівнем ЗНМ можна виділити такі особливості розвитку зв'язного мовлення:

1. У розмові, при складанні розповіді на задану тему, за малюнком або за серією малюнків має місце порушення логічної послідовності, "застрягання" на другорядних деталях, пропуски основних подій, повтор окремих частин.

2. Складаючи розповідь на вільну тему з елементами творчості, діти користуються здебільшого простими малоінформативними реченнями.

3. Мають місце труднощі при плануванні своїх висловлювань та доборі відповідних мовленнєвих засобів.

4. Численні аграматизми.

1.4. Огляд методик обстеження стану розвитку зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Для проведення ефективної корекційної логопедичної роботи з формування зв'язного мовлення дітей необхідно правильно провести діагностику.

Методики різних авторів мають схожу структуру, яка включає:

- переказ тексту (казки або оповідання);

- складання розповіді:

а) за серією сюжетних картинок із попереднім розташуванням у послідовності розповіді;

б) за сюжетним малюнком;

в) на вільну тему з урахуванням особистого досвіду [2; 9; 14; 36; 37].

Обстеження зв'язного мовлення дітей, запропоноване В. Тищенко [62].

Мета: комплексне обстеження зв'язного мовлення дітей із ЗНМ (III рівень).

Методика 1. Визначити здатність дитини скласти закінчене висловлювання на рівні фрази (за малюнком). Матеріал: серія картинок наступного змісту:

- 1) хлопчик поливає квіти;
- 2) дівчинка ловить метелика;
- 3) хлопчик ловить рибу;
- 4) дівчинка катається на санчатах;
- 5) дівчинка везе ляльку у візку.

При показі кожної картинки дитині задається питання-інструкція: "Скажи, що тут намальовано?" За відсутності фразової відповіді задається друге допоміжне питання, що безпосередньо вказує на зображену дію ("Що робить хлопчик/дівчинка?").

Оцінка результатів: 3 бали – повна фразова відповідь; 2 бали – відповідь із допоміжним питанням; 1 бал – дитина не змогла самостійно встановити смислові предикативні відносини і передати їх у вигляді відповідної за структурою фрази.

Методика 2. Виявлення здатності дітей встановлювати лексико-смислові відносини між предметами та переносити їх у вигляді закінченої фрази-висловлювання.

Матеріал: Три картинки "дівчинка", "кошик", "ліс".

Інструкція: Назви картинки і склади речення так, щоб у ній йшлося про всі три предмети. Якщо дитина склала речення з урахуванням лише однієї-двох картинок (наприклад, "Дівчинка гуляла в лісі"), завдання повторюється із зазначенням пропущеної картинки.

Оцінка результатів: 3 бали – дитина впоралася із завданням, використовуючи фрази, адекватні запропонованому завданню; 2 бали – впоралася із завданням за допомогою педагога; 1 бал – не змогла скласти речення.

Завдання на складання висловлювань за наочною опорою дозволяє виявити індивідуальні мовленнєві можливості дітей із ЗНМ (ІІІ рівень).

Наступні завдання призначені для визначення рівня сформованості та особливостей зв'язного монологічного мовлення дітей.

Завдання 3. Виявити можливості дітей із ЗНМ відтворювати невеликий за обсягом і простий за структурою художній текст.

Матеріал: знайомі дітям казки: "Ріпка", "Колобок".

Текст твору читається дітям двічі; перед повторним читанням дається установка на складання переказу.

Інструкція: послухай та перекажи.

Оцінка результатів: Особлива увага звертається на повноту передачі змісту тексту, наявність смислових пропусків, повторів, дотримання логічної послідовності викладу, а також наявність смислового та синтаксичного зв'язку між реченнями, частинами розповіді.

Методика 4. Скласти зв'язну сюжетну розповідь з урахуванням наочного змісту послідовних фрагментів-епізодів.

Матеріал: Серія картинок за сюжетом казки "Лисиця і Журавель".

Зображення у потрібній послідовності розкладаються перед дитиною і надають можливість уважно їх розглянути.

Інструкція: Розглянь картинки та склади послідовну розповідь (складанню розповіді передую огляд кожної картинки з серії з поясненням значення окремих деталей. При утрудненні окрім навідних питань, застосовується жестова вказівка на відповідну картинку або конкретну деталь).

Оцінка результатів: Крім загальних критеріїв оцінки, беруться до уваги показники: смислова відповідність змісту розповіді зображенням на картинках, дотримання логічного зв'язку у розповіді між картинками-епізодами.

Методика 5. Скласти розповідь на основі особистого досвіду – має на меті виявити індивідуальний рівень та особливості володіння зв'язним фразовим та монологічним мовленням при передачі життєвих вражень.

Інструкція: дитині пропонується скласти розповідь на близьку для неї тему (наприклад, "На нашій ділянці", "Ігри на дитячому майданчику") та надається план

оповідання: що знаходиться на майданчику; чим займаються там діти; у які ігри вони грають; назвати свої улюблені ігри; згадати які ігри взимку, а які влітку.

Оцінка результатів: Звертається увага на особливості фразового мовлення. Враховується ступінь інформативності розповіді, яка визначається кількістю значущих елементів, що несуть смислове навантаження. Встановлення кількості інформативних елементів та його характеру (просто називання предмета, дії, їх розгорнутий опис) наскільки повно передано зміст.

Методика 6. Скласти описову розповідь.

Матеріал: дітям можуть пропонуватися як моделі предметів (іграшки), так і їх графічні зображення, на яких досить повно та чітко представлені основні властивості та деталі предметів.

Інструкція: Дитині пропонується протягом кількох хвилин уважно розглянути предмет, а потім скласти розповідь. Наприклад, при описі ляльки дається наступна інструкція-вказівка: "Розкажи про цю ляльку: як її звать, яка вона за величиною; назви основні частини тіла; з чого вона зроблена, у що одягнена, що в неї на голові" і т.п. Оцінка результатів: Звертається увага на повноту і точність відображення у ньому основних властивостей предмета, наявність (відсутність) логіко-смислової організації повідомлення, послідовність у описі ознак і деталей, використання мовних засобів словесної характеристики. У випадку, коли дитина виявляється не здатною скласти навіть коротку описову розповідь, їй пропонується для переказу зразок опису.

Індивідуальне обстеження самостійного мовлення дітей старшого дошкільного віку Н. Чередніченко [33].

Мета: комплексне обстеження зв'язного мовлення дітей із ЗНМ третього рівня.

Методика 1. Скласти речення до картинок.

Матеріал: картинки "Дівчинка малює", "Хлопчик миє посуд", "Дівчинка витирає посуд".

Інструкція: Подивися на картинку та скажи, що тут намальовано? За відсутності фразової відповіді задається допоміжне питання, що безпосередньо вказує на зображену дію ("Що робить хлопчик/дівчинка?").

Оцінка результатів: 3 бали – повна фразова відповідь; 2 бали – відповідь із допоміжним запитанням; 1 бал – дитина не змогла самостійно встановити смислові предикативні відносини і передати їх у вигляді відповідної за структурою фрази.

Методика 2. Скласти розповідь за картинкою.

Матеріал: Дитині пропонується картинка із зображенням kota, який лакає молоко поруч з перевернутим бідном.

Інструкція: Розглянь картинку та склади послідовну розповідь. (Складання розповіді передуює огляд картинки з поясненням значення окремих деталей).

Оцінка результатів: 3 бали – дитина впоралася із завданням, використовуючи фрази, адекватні запропонованому завданню; 2 бали – впоралася із завданням за допомогою педагога; 1 бал – не змогла скласти розповідь.

Методика 3. Скласти розповідь за серією картинок.

Матеріал: Серія картинок "два хлопчики побачили їжака", "несуть його в руках", "годують їжака молоком із тарілки".

Зображення у потрібній послідовності розкладаються перед дитиною і виділяється час на розгляд. Інструкція: Розглянь картинки та склади послідовну розповідь.

При труднощах задаються навідні питання і застосовується жестова вказівка на відповідну картинку або конкретну деталь.

Оцінка результатів: 3 бали – дитина впоралася із завданням, логічно правильно описала картинки; 2 бали – впоралася із завданням із допомогою; 1 бал – не змогла скласти розповідь.

Методика 4. Скласти розповідь за опорними словами та реченнями на основі наочного змісту послідовних фрагментів-епізодів.

Матеріал: Серія картинок.

Опорний матеріал:

- Зустрілися на містку два козеняти.
- Білий козлик каже...
- Пусти мене, не хотів поступатися, стукнулися лобами, впали у воду.

Інструкція: Розглянь картинки послухай і склади послідовну розповідь.

Оцінка результатів: 3 бали – дитина впоралася із завданням, правильно використовуючи опорний матеріал; 2 бали – впоралася із завданням за допомогою педагога; 1 бал – не змогла скласти розповідь.

Методика 5. Скласти переказ тексту.

Матеріал: оповідання "Білочка та зайчик"

Влітку потоваришували білочка та зайчик. Білочка була руденька, а зайчик сіренький. Щодня виходили на галявину та пригощали один одного. Білочка приносила шишки, горіхи, а зайчик – моркву, капусту. Минуло літо. Настала зима. Випав білий сніг. Білочка сховалась у дуплі, а зайчик – під ялинкою. Раз білочка висунулась із дупла. Вона побачила зайчика і не впізнала його: зайчик був не сірий, а білий. А зайчик побачив білочку і теж не впізнав її. Він знав руду білочку, а ця була сіра. Але влітку вони знову впізнали одне одного.

Текст читається двічі; перед повторним читанням дається установка на складання переказу.

Інструкція: Послухай та перекажи.

Оцінка результатів: 3 бали – дитина переказала текст, передала його повноту без смислових пропусків, дотримуючись логічної послідовності викладу; 2 бали – впоралася із завданням з допомогою, допускаючи смислові пропуски, повтори; 1 бал – великі труднощі у складанні переказу, переказ не зроблений.

Методика 6. Скласти самостійну розповідь про подію.

Інструкція: дитині пропонується скласти розповідь на відому близьку тему. (наприклад, "Як я святкував(ла) свій день народження") і дається план: коли це було; хто приходив у гості; що подарували; назви своїх друзів; у які ігри вони грали; назвати свої улюблені ігри.

Оцінка результатів: Звертається увага до особливості фразового мовлення, під час складання розповіді без наочної текстової опори. Враховується ступінь інформативності оповідання, яка визначається кількістю елементів, що несуть смислове навантаження. Встановлення кількості інформативних елементів та його характеру (просто називання предмета чи дії, їх розгорнутий опис), наскільки повно передано дитиною з міст розповіді.

Методика обстеження дитячого мовлення, запропонована І. Марченко [38]

Мета: Виявити проблеми у розвитку зв'язного мовлення. Правильно оцінити те, що вже засвоєно дитиною, і у якій мірі засвоєно.

Методика 1. Встановити максимальний обсяг використаних дитиною речень та наявність елементів побудови складного речення.

Перед дитиною викладаються сюжетні картинки із зображенням дітей, які роблять різні дії з предметами. Після того як картинки названі, запропонувати ще раз описати картинку, але тільки треба буде додати, в яку сукню (або сорочку) одягнені дівчинка (хлопчик), а ми їй (його) одягатимемо то в червону, то в синю сукню. сорочку). Логопед поперемінно закриває кольоровою смужкою паперу частину зображення, стимулюючи дитину скласти речення: "Дівчинка у синій сукні поливає квіти" або "Дівчинка з червоним бантом стрибає через мотузку".

Оцінка результатів: 3 бали – дитина впоралася із завданням, використовуючи фрази відповідні змісту малюнків; 2 бали – впоралася із завданням з допомогою логопеда; 1 бал – не змогла скласти розповідь.

Методика 2. Запропонувати скласти розповідь за серією сюжетних малюнків.

Порядок проведення обстеження. Підібрати серію з 2-3 картинок. Розкласти їх перед дитиною, коротко пояснивши послідовність подій. Перемішавши картинки, запропонувати дитині ще раз самій розкласти їх у потрібній послідовності, відповісти на запитання щодо їх змісту та спробувати розповісти про зображену подію "все з самого початку". Після цього дітям запропонувати самостійно розкласти нову серію малюнків та розповісти її зміст. (У разі потреби допомогти навідними питаннями.)

Оцінка результатів: 3 бали – дитина впоралася із завданням, логічно правильно описала картинки та склала зв'язну розповідь; 2 бали – впоралася із завданням за допомогою навідних питань; 1 бал – не змогла скласти розповідь.

Методика 3. Запропонувати дитині прослухати казку чи розповідь (знайому, потім незнайому), відповісти на запитання за текстом та переказати його.

Один з прийомів обстеження: після того, як розказана казка, наприклад "Ріпка", логопед пропонує дитині вибрати з розкладених перед нею предметних картинок ті, про які йшлося в казці, які "потрібні для казки". Серед малюнків є зображення предметів (тварин), які не належать до змісту розказаного, наприклад: кавун, кінь або машина. Рекомендується уникати підказок.

Запитання: "Це підходить?" Натомість краще запитати: "Це є у казці?"

Оцінка результатів: 3 бали – дитина переказала текст казки, передала всю її повноту без смислових пропусків, безпомилково вибрала предметні картинки; 2 бали – впоралася із завданням за допомогою логопеда, допускаючи смислові пропуски, повтори; 1 бал – великі труднощі у складанні переказу, дитина плуталася у виборі картинок.

I. Марченко рекомендує під час аналізу та оцінки співвідносити дані обстеження з матеріалами умовної норми, встановивши якому етапу відповідає стан мовлення дитини. Щоб правильно зрозуміти та оцінити процес мовленнєвого

розвитку дошкільника, пропонується використовувати схему системного розвитку нормотипового розвитку мовлення [38].

1.5. Огляд методик корекційної логопедичної роботи з формування зв'язного мовлення у старших дошкільників із III рівнем загального недорозвитку мовлення.

I. Мартиненко називає основним завданням логопедичної роботи з дітьми із загальним недорозвитком мовлення – навчити їх складно і послідовно, граматично і фонетично правильно викладати свої думки, розповідати про події. Це має важливе значення для навчання у школі, спілкування з дорослими та дітьми, формування особистісних якостей. Робота з розвитку зв'язного мовлення ведеться за такими напрямками: збагачення словникового запасу; навчання складання переказу та розповідей; розучування віршів; відгадування загадок. І пропонує такі методики роботи [33].

Навчання розповіді.

Методичні вказівки. Враховуючи знижену мовленнєву активність дітей-логопатів, їх швидко стомлюваність, недостатнє переключення, логопед при побудові занять відповідним чином підбирає матеріал.

Перші невеликі самостійні розповіді дітей мають бути пов'язані зі знайомою наочною ситуацією. Наприклад, логопед дає завдання: "Підійди до столу, візьми червону кулю та синій м'яч". Звертаючись до дітей, він запитує: "Що можна сказати про Миколу, що він зробив?" - "Микола підійшов до столу і взяв червону кулю та синій м'яч".

Поступово завдання ускладнюються: діти мають запам'ятати і зробити більше дій та точно розповісти про послідовність їх виконання. При цьому, коли одна дитина розповідає, решта дітей уважно слухає її розповідь, виправляючи помилки та неточності.

Розповіді-описи.

Процесу навчання дітей різним видам оповідань-описів передують велика робота. Порівняння активізує думку дітей, звертає увагу на різні та подібні ознаки предметів, сприяє підвищенню мовленнєвої активності.

Навчання дітей опису предметів проводиться під час проходження кожної лексичної теми: "іграшки", "посуд", "одяг", "овочі" тощо. Навичку опису предметів корисно закріплювати під час виконання продуктивних видів діяльності (ліплення, малювання, конструювання).

Опису тварин і птахів має передувати робота з розгляду зображень на малюнку.

Розповіді за серією сюжетних малюнків.

Конкретні прийоми роботи з сюжетними картинками різноманітні, наприклад:

1. Логопед роздає дітям предметні картинки, а сам показує сюжетні картинки, супроводжуючи їх розповіддю. Діти мають дібрати предметні картинки до цієї серії сюжетних картинок.

2. Логопед читає розповідь та сам розставляє на набірному полотні картинки. Потім їх знімає та просить дітей самостійно розкласти картинки та повторити розповідь. У разі труднощів можна поставити навідне питання.

3. Діти отримують по одній картинці, і кожна розповідає, що намальовано на ній. Одна дитина складає розповідь за усіма картинками.

Розучування віршів. Методичні вказівки:

1. Новий вірш має бути виразно прочитаний логопедом (бажано напам'ять).

2. Після читання логопед каже, що цей вірш діти завчатимуть напам'ять.

Потім ще раз читає вірш.

3. Далі логопед ставить питання щодо змісту вірша, допомагаючи дітям усвідомити його основну думку.

4. Логопед з'ясовує, які слова дітям незрозумілі, у доступній формі пояснює їх значення.

5. Логопед читає окремо кожен рядок вірша. Діти повторюють хором, а потім індивідуально. Логопед обов'язково враховує індивідуальні здібності дітей, тому серед перших розповідає вірш та дитина, яка запам'ятовує швидше за інших.

6. Заучування віршів розвиває в дітей почуття ритму, тому корисно відплескувати чи відстукати ритмічний малюнок.

Переказ художніх текстів. До початку читання оповідання логопед пояснює дітям значення незрозумілих слів. Далі проводиться невелика бесіда, яка підводить дітей до змісту оповідання.

Прочитавши, логопед ставить запитання з метою з'ясувати, чи зрозуміли його діти. Тільки після цього дітей просять переказати прочитане. При цьому на різних щаблях навчання переказу застосовуються різні види переказу:

1. Перед початком переказу логопед складає план оповідання.

2. Якщо дитина переказує з великими паузами, то логопед задає навідні запитання.

3. Логопед переказує, а дитина (залежно від своїх можливостей) вставляє слово чи речення.

4. Переказ організується "ланцюжком", коли одна дитина починає переказувати, наступна продовжує, а третя закінчує. Цей вид роботи допомагає виробити в дітей стійку увагу, вміння слухати товариша і стежити за мовленням.

5. Часто застосовується переказ в особах, на кшталт простої драматизації.

6. Творче оповідання:

- переказ тексту та його продовження з додаванням фактів, подій із життя героїв;

- складання оповідання на основі особистого досвіду за аналогією з почутим.

Розвиток зв'язного мовлення – одне з основних завдань. У методику розвитку зв'язного мовлення дітей входять такі етапи роботи.

Розмова із дітьми як метод формування діалогічного мовлення.

Розмовне мовлення – найпростіша форма мовлення. Завдання формування умінь у сфері розмовного мовлення широкі та багатосторонні. Вони охоплюють як мовленнєву сферу (питання, відповіді), так і якості особистості (товариськість, ввічливість), ряд навичок поведінки. Шляхи впливу на розмовне мовлення дітей різноманітні. Вирішальним засобом у всіх вікових групах є керівництво розмовним мовленням у повсякденному житті.

Бесіда – ефективний метод активізації словника, оскільки змушує дітей шукати відповідні найточніші слова та вирази. Темі бесід: "Про наш дитячий садок", "Про працю дорослих", "Про звірів" і т.д.

У кожній розмові досить чітко виділяються такі структурні компоненти, як початок, середина, закінчення. Провідну роль у розмові відіграють питання пошукового і проблемного характеру, що потребують висновків про зв'язки між головними героями, подіями.

Монологічне мовлення психологічно складніше, ніж діалогічне. До нього відносять: переказ та розповідь. За формою розповіді можуть бути описовими та сюжетними. Зразок оповідання – це короткий, живий опис предмета чи події, доступний дітям для запозичення за змістом та формою. Частковий зразок. Він використовується у процесі закріплення умінь розповідати. План оповідання – це 2-3 основні питання, що визначають зміст та послідовність викладу.

Застосовується такий прийом навчання розповіді, як закінчення дітьми оповідання, розпочатого вихователем (за запропонованим планом, та без нього).

Оцінка. Вона застосовується для того, щоб діти наслідували те, що похвалив вихователь, і уникали того, що він засудив.

Методика навчання переказу:

Існують певні вимоги до тексту для переказів. Кожен твір має вчити корисному, розвивати у дитині позитивні якості.

Заняття з переказу має таку типову структуру:

1. Вступна частина. Підготовка дітей до сприйняття твору.

2. Первинне читання без попередження про подальший переказ, щоб забезпечити вільне художнє сприйняття.

Ці два етапи опускаються, якщо твір вже добре відомий.

3. Вторинне читання з установкою на запам'ятовування та подальший переказ.

4. Підготовча бесіда (розбір твору).

5. Повторне читання, що підсумовує результати аналізу.

6. Пауза для підготовки дітей до відповідей, для запам'ятовування тексту (кілька секунд)

7. Переказ.

Прийоми навчання переказу:

Вихідним прийомом є читання твору. У процесі розмови використовуються питання дітей, пояснення. Можливі звернення до власного досвіду дітей, показ наочних матеріалів. Для досягнення зв'язності і плавності переказу найбільш доречним є підказка слова чи фрази вихователем.

До розділу "Розповідь за результатами сприйняття" входять прийоми навчання: опис іграшки, опис предметів, навчання розповідям за картинками.

Розповідь по пам'яті:

Краще пропонувати дітям теми, які залишили яскравий слід у свідомості і у почуттях. Наприклад, "Ялинка в дитячому садку", "З ким я люблю гратися" або "Що осінь дарує людям".

Для успішного проведення заняття важливе значення має емоційний настрій дітей, який забезпечується педагогічною майстерністю та образною формою, нагадуванням дітям сприйнятого ними раніше.

Інша категорія дитячих оповідань із пам'яті – з особистого досвіду. Дитині потрібно самостійно відібрати зі своїх вражень ті, що відповідають завданням педагога. А розповісти має зрозуміло, докладно, оскільки описуваний предмет чи

подія не відомі для слухачів. Розповідь із особистого досвіду потребує допомоги педагога.

Таким чином, в ході цілеспрямованого навчання діти опановують мовленнєві засоби та мовленнєві навички, з використанням яких можлива побудова зв'язних розгорнутих висловлювань. Велика увага приділяється формуванню мовленнєвих (насамперед граматичних) узагальнень та практичному засвоєнню (за зразком, наочною опорою) лексичних, граматичних, емоційно-виразних компонентів фразових висловлювань, різних типів синтаксичних конструкцій. У дітей формуються уявлення про основні принципи побудови зв'язного повідомлення: адекватність змісту, послідовність викладу, відображення причинно-наслідкового взаємозв'язку подій та ін. Значне місце приділяється роботі над переказом, з ускладненням структури тексту. Діти опановують навички складання оповідання за наочною опорою, розповіді за аналогією, тобто тих видів монологічних висловлювань, які разом з переказом становлять основу оволодіння знаннями під час початкового навчання у школі.

Висновки до розділу

Стосовно різних видів розгорнутих висловлювань зв'язне мовлення визначають як сукупність тематично об'єднаних фрагментів, що знаходяться у тісному взаємозв'язку і є єдиним смисловим і структурним цілим.

Поняття "зв'язне мовлення" відноситься як до діалогічної, так і до монологічної форм мовлення.

У формуванні зв'язного мовлення тісно пов'язані між собою мовленнєвий та розумовий розвиток, розвиток мислення, сприймання, спостережливості. Щоб зв'язно розповісти про що-небудь, потрібно чітко уявляти об'єкт, вміти аналізувати, відбирати основні властивості та якості, встановлювати причинно-наслідкові, часові та інші відносини між предметами та явищами. Для якісного зв'язного мовлення необхідно також вміло використовувати інтонацію, логічний

(фразовий) наголос, підбирати відповідні думки, будувати складні речення, використовувати мовленнєві засоби зв'язку речень у тексті.

У спеціальній літературі виділяються такі критерії зв'язності усного мовлення: смислові зв'язки між частинами розповіді, логічні та граматичні зв'язки між реченнями, зв'язок між частинами речення та закінченість вираження думки.

Незважаючи на розбіжності у трактуванні лінгвістів і психологів поняття «зв'язне мовлення», вони сходяться у тому, що розвиток зв'язного мовлення відіграє провідну роль у процесі мовленнєвого розвитку дитини і займає центральне місце у загальній системі роботи з розвитку мовлення дошкільників. Засвоєння різних сторін мови є необхідною умовою розвитку зв'язного мовлення, і в той же час розвиток зв'язного мовлення сприяє самостійному використанню дитиною окремих слів та синтаксичних конструкцій. Зв'язне мовлення резюмує у собі досягнення дитини у оволодінні рідною мовою, його звуковим ладом, словниковим складом, граматичним устроєм.

Функції мовленнєвої діяльності дитини в онтогенезі розвиваються від знакової (номінативної) та комунікативної функції спілкування до планування та регулювання своїх дій. Дитина, до старшого дошкільного віку має опанувати всю систему рідної мови: говорити зв'язно; повно викладати свої думки, легко будуючи розгорнуті складні речення; переказувати оповідання та казки; правильно вимовляти усі звуки; мати словниковий запас від чотирьох до п'яти тисяч слів, володіти монологічним і діалогічним мовленням.

Інша картина спостерігається у дітей із загальним недорозвитком мовлення. У старших дошкільників із III рівнем ЗНМ можна виділити такі особливості розвитку зв'язного мовлення:

1. У розмові, при складанні розповіді на задану тему, за малюнком або за серією малюнків має місце порушення логічної послідовності, "застрягання" на другорядних деталях, пропуски основних подій, повтор окремих частин.

2. Складаючи розповідь на вільну тему з елементами творчості, діти користуються здебільшого простими малоінформативними реченнями.

3. Мають місце труднощі при плануванні своїх висловлювань та доборі відповідних мовленнєвих засобів.

4. Численні аграматизми.

В ході цілеспрямованого навчання діти опановують мовленнєві засоби та навички, з використанням яких можлива побудова зв'язних розгорнутих висловлювань. Велика увага приділяється формуванню мовленнєвих (насамперед граматичних) узагальнень та практичному засвоєнню (за зразком, наочною опорою) лексичних, граматичних, емоційно-виразних компонентів фразових висловлювань, різних типів синтаксичних конструкцій. У дітей формуються уявлення про основні принципи побудови зв'язного повідомлення: адекватність змісту, послідовність викладу, відображення причинно-наслідкового взаємозв'язку подій та ін. Значне місце приділяється роботі над переказом, з ускладненням структури тексту. Діти опановують навички складання оповідання за наочною опорою, розповіді за аналогією, тобто тих видів монологічних висловлювань, які разом з переказом становлять основу оволодіння програмним матеріалом під час навчання у школі.

Розділ II

Опис методик констатувальної і формувальної частини дослідження зв'язного мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення

2.1. Вивчення стану розвитку зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із III рівнем загального недорозвитку мовлення.

Після вивчення теоретичного матеріалу з проблеми формування зв'язного мовлення в дітей дошкільного віку із ЗНМ III рівня, було проведено дослідницьку роботу.

Мета даної роботи: виявити стан та особливості розвитку зв'язного мовлення у дітей із ЗНМ та визначити основні напрями корекційної та розвивальної роботи.

Дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу для дітей з особливими освітніми потребами №17 «Паросток», Чернівецької міської ради, м. Чернівці.

В експерименті брала участь група дітей старшого дошкільного віку (5-6 років) у кількості 11 осіб, які відвідують логопедичну групу та мають діагностовані порушення мовленнєвого розвитку, зокрема III рівень ЗНМ за психолого-педагогічною класифікацією.

Експериментальне дослідження складалося з трьох етапів: констатувального, формувального та заключного.

На етапі констатувального експерименту проводилося обстеження мовлення дітей, з метою виявлення рівня актуального розвитку. Особлива увага приділялася дослідженню зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку та визначенню основних напрямів корекційної та розвивальної роботи.

З метою комплексного дослідження зв'язного мовлення дітей було використано серію завдань експериментального характеру, яка включала в себе:

- Складання фрази за окремими сюжетними картинками.
- Складання речень за трьома предметними картинками, пов'язаними за змістом.
- Переказ тексту (казка, оповідання).
- Складання розповіді за серію сюжетних картинок.
- Складання розповіді з особистого досвіду (за питаннями).

Методика 1. Складання фрази.

Мета: визначити здатність дитини складати закінчене висловлювання на рівні фрази (за зображеній на малюнку дії).

Матеріал: серія картинок наступного змісту:

1. Хлопчик поливає квіти.
2. Дівчинка ловить метелика.
3. Хлопчик ловить рибу.
4. Дівчинка катається на санчатах.
5. Дівчинка везе ляльку в колясці.

При показі кожної картинки дитині ставилося запитання-інструкція: "Скажи, що тут намальовано?". За відсутності фразової відповіді задається друге допоміжне питання, що безпосередньо вказує на зображену дію ("що робить хлопчик, дівчинка?"). Оцінка результатів: 3 бали – повна фразова відповідь; 2 бали – відповідь із допоміжним питанням; 1 бал – дитина не змогла самостійно встановити смислові предикативні відносини і передати їх у вигляді відповідної за структурою фрази.

При виконанні цього завдання діти із ЗНМ інтерес виявили лише до картинок, а не до завдання. Їх мовлення було монотонним, емоційно не виразним. Відзначалися пропуски слів, найчастіше дієслів, прийменників. Протягом

виконання завдання дітям надавалася допомога у вигляді запитань. Зміст картинок розкритий не повністю. Багато тривалих пауз.

Методика 2. Складання речень за трьома предметними картинками.

Мета: виявлення здатності дітей встановлювати лексико-сміслові відносини між предметами та передати їх у вигляді закінченої фрази-висловлювання.

Матеріал: Три картинки "дівчинка", "кошик", "ліс".

Інструкція: Назви картинки і склади речення (фразу) так, щоб у ній йшлося про всі три предмети. Якщо дитина склала речення з урахуванням лише однієї-двох картинок (наприклад, "Дівчинка гуляла в лісі"), завдання повторюється із зазначенням пропущеної картинки.

Оцінка результатів: 3 бали – дитина впоралася із завданням, використовуючи фрази, відповідні запропонованому завданню; 2 бали – впоралася із завданням за допомогою логопеда; 1 бал – не змогла скласти речення.

При виконанні завдання діти із ЗНМ мали великі труднощі при самостійному складанні речення. Діти правильно називали предмети, зображені на картинках, а речення складали аграматичні. У ході виконання завдання було надано допомогу у вигляді допоміжних питань та вказівки на пропущену картинку. Половина дітей (54,54%) склали речення з одним навідним питанням.

Завдання 3. Переказ тексту (казки, оповідання). Мета: виявити можливості дітей із ЗНМ відтворювати невеликий за обсягом та простий за структурою літературний текст.

Матеріал: казки: "Кіт і миша", "Ведмідь".

Текст твору читається двічі; перед повторним читанням дається установка на складання переказу.

Інструкція: послухай та перекажи.

Оцінка результатів: Особлива увага звертається на повноту передачі змісту, наявність смислових пропусків, повторів, дотримання логічної послідовності

викладу, а також наявність смислового та синтаксичного зв'язку між реченнями, частинами оповідання.

При переказі тексту діти із ЗНМ припускали помилки в узгодженні та керуванні, припускали пропуски та повтори. Послідовність розповіді була відносно дотримана.

Методика 4. Скласти зв'язну сюжетну розповідь.

Мета: виявити можливості дітей із ЗНМ складати зв'язне сюжетне оповідання на основі наочного змісту послідовних фрагментів-епізодів.

Матеріал: Серія картинок за сюжетом казки "Лисиця і Журавель".

Зображення у потрібній послідовності розкладаються перед дитиною і дають уважно їх розглянути.

Інструкція: Розглянь картинки та склади послідовну розповідь. Складання розповіді передуює огляд змісту кожної картини серії з поясненням значення окремих деталей. При утрудненні окрім навідних питань застосовується жестова вказівка на відповідну картинку або конкретну деталь.

Оцінка результатів: Крім загальних критеріїв оцінки, беруться до уваги показники: смислова відповідність змісту оповідання, зображеного на картинках, дотримання логічного зв'язку між картинками-епізодами.

Під час складання розповіді, у мовленні мали місце великі паузи. Логічного зв'язку між реченнями не було. Діти мають бідний словниковий запас.

Методика 5. Скласти розповідь на основі особистого досвіду.

Мета: виявити індивідуальний рівень та особливості володіння зв'язним фразовим монологічним мовленням при передачі своїх життєвих вражень.

Інструкція: дитині пропонується скласти розповідь на близьку тему. Наприклад, "Ігри на дитячому майданчику".

Дається план оповідання: що знаходиться на майданчику; чим займаються там діти; у які ігри вони грають; назвати свої улюблені ігри; згадати, у які ігри граються взимку, а у які влітку.

Оцінка результатів: Звертається увага на особливості фразового мовлення, під час складання розповіді без наочної текстової опори. Враховується ступінь інформативності, яка визначається кількістю елементів, що несуть смислове значення.

Встановлення кількості інформативних елементів та їх характеру (просто називання предмета, дії чи їх розгорнутий опис) вказує, наскільки повно розкрита дитиною тема повідомлення.

У дітей із ЗНМ це завдання інтересу не викликало і для 72,72% дітей виявилось недоступним.

Методика 6. Скласти описову розповідь.

Мета: виявити індивідуальний рівень та особливості володіння зв'язним фразовим монологічним мовленням при складанні описової розповіді.

Матеріал: дітям можуть пропонуватися як самі предмети (іграшки), так і їх зображення, на яких досить повно та чітко представлені основні властивості та деталі предметів.

Інструкція: Дитині пропонується протягом кількох хвилин уважно розглянути предмет, а потім скласти про нього розповідь за структурними компонентами. Наприклад, при описі ляльки дається наступна інструкція-вказівка: "Розкажи про цю ляльку: як її звать, яка вона за величиною; назви основні частини тіла; з чого вона зроблена, у що одягнена, що в неї на голові" і т.п.

Оцінка результатів: Звертається увага на повноту і точність відображення основних властивостей предмета, наявність (відсутність) логіко-смислової організації повідомлення, послідовність у описі ознак і деталей предмета, використання засобів словесної характеристики. У разі, коли дитина виявляється

не здатною скласти навіть коротку описову розповідь, їй пропонується для переказу зразок опису наданий логопедом.

Результати діагностики представлені в Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати комплексного дослідження зв'язного мовлення дітей із ЗНМ на констатувальному етапі дослідження

№	П.І. дитини/Методика	№1	№2	№3	№4	№5	№6
1	Агарко Марина	2	2	2	2	2	2
2	Белозерський Влад	1	1	1	1	1	1
3	Власова Ліля	1	1	2	2	1	1
4	Гулян Рудик	2	2	2	2	1	1
5	Даниленко Єгор	1	1	1	1	1	1
6	Кавун Кирил	1	1	2	1	1	1
7	Манько Дмитро	1	1	1	1	1	1
8	Мануйлов Давид	1	1	2	1	1	1
9	Поляков Дмитро	1	1	1	1	1	1
10	Сиротенко Микола	2	2	2	2	2	2
11	Шевченко Христина	1	1	1	1	1	1

Оцінка результатів:

3 бали – дитина впоралася із завданням самостійно;

2 бали – впоралася із завданням з допомогою логопеда;

1 бал – не впоралася із завданням.

Методики:

1 - складання фрази за окремими сюжетними картинками;

2 – складання речення за трьома предметними картинками;

3 – переказ тексту;

4 - складання розповіді за серією сюжетних картинок;

5 - складання розповіді з особистого досвіду;

6 - складання описового оповідання.

Комплексне обстеження, проведене з дітьми старшого дошкільного віку, дало змогу цілісно оцінити стан розвитку та особливості зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ. Надалі це дозволило побудувати корекційно-розвивальну роботу з навчання розповіді дітей старшого дошкільного віку.

Провівши дослідження, були виявлені такі особливості зв'язного мовлення дітей із ЗНМ:

- порушення зв'язності та послідовності викладу;
- низька інформативність;
- бідність та стереотипність лексико-граматичних засобів;
- пропуски смислових ланок;
- помилки;
- повтори слів;
- тривалі паузи;
- незакінченість смислового вираження думки;
- проблеми у мовленнєвій реалізації задуму;
- необхідність стимулюючої допомоги.

2.2. Методика корекційно-розвивальної роботи з формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із III рівнем ЗНМ.

У цьому параграфі описується методика корекційно-розвивальної роботи з формування зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

У роботі з цією категорією дітей основними завданнями є:

- удосконалення зв'язного мовлення;
- збагачення та уточнення словника;
- практичне засвоєння граматичних засобів;
- формування правильної вимови, розвиток артикуляційних навичок, фонетико-фонематичної сторони мовлення, складової структури;
- підготовка до навчання грамоти.

Формування зв'язного мовлення в дітей із ЗНМ здійснюється як у процесі різноманітної практичної діяльності при проведенні ігор, режимних моментів, спостережень за навколишнім світом, так і на спеціальних логопедичних заняттях.

Робота з розвитку зв'язного мовлення проводиться відповідно до періодів навчання. У 1-му періоді навчання діти мають опанувати навички складання простих речень за запитаннями і за малюнками, з подальшим складанням коротких розповідей. У 2-му періоді удосконалюються навички ведення діалогу; вводиться навчання дітей складання простого опису предмета, коротких оповідань за малюнком та серією малюнків, описів, простих переказів. У 3-му періоді поряд з удосконаленням діалогу та розповідей, передбачається навчання складання оповідань на задану тему. Головне завдання цього періоду – розвиток самостійного зв'язного мовлення дітей. Особлива увага приділяється закріпленню навичок зв'язного та виразного переказу літературних творів; значне місце приділяється вправам на складання складних сюжетних розповідей, казок, творів з урахуванням особистого досвіду.

Під час проведення занять з навчання розповіді перед логопедом стоять такі завдання:

- закріплення та розвиток у дітей навичок мовленнєвого спілкування, комунікативної взаємодії;
- формування навичок побудови зв'язних монологічних висловлювань;
- розвиток навичок контролю та самоконтролю за побудовою зв'язних висловлювань;
- цілеспрямований вплив на активізацію та розвиток низки психічних процесів (сприймання, пам'яті, уяви, мислення), тісно пов'язаних з формуванням навичок усного повідомлення.

На першому етапі навчання діти вправляються у складанні фраз-висловлювань за наочною опорою, за уявленнями, засвоюють ряд мовних (лексичних, синтаксичних) засобів побудови висловлювань. У дітей формуються

установки на активне використання фразового мовлення, увага до мовлення дорослих (логопеда, вихователів), до своїх висловлювань. Це є основою для подальшого переходу до оволодіння різними видами монологічних висловлювань (переказ, розповідь-опис, розповідь за малюнками та ін.).

У методику навчання розповіді дітей із ЗНМ входять такі заняття:

Заняття з переказу.

Навчання переказу сприяє збагаченню словникового запасу, розвитку сприймання, пам'яті та уваги. Вдосконалюється структура мовлення, вимова, засвоюються норми побудови речень і тексту. Використання художніх текстів дозволяє ефективно проводити роботу з розвитку "почуття мови": уваги до лексичної, граматичної та синтаксичної сторін, здатності оцінювати правильність висловлювань з точки зору відповідності мовній нормі.

Значну увагу слід приділяти вибору творів для переказу. Рекомендується відбирати тексти з наявністю однотипних епізодів, сюжетних моментів, що повторюються, тексти з чітким розподілом на фрагменти-епізоди і ясною логічною послідовністю подій. Це полегшує складання переказу та сприяє засвоєнню певних мовленнєвих засобів. Особлива увага звертається на пізнавальність змісту, доступність лексичного та граматичного матеріалу тексту для дітей.

Робота з розвитку фразового мовлення на заняттях з переказу передбачає: засвоєння нормативних засад побудови фраз різних синтаксичних структур; вправи на правильне використання фраз на матеріалі літературних творів з подальшим застосуванням навичок при самостійному складанні переказу; розвиток уваги до синтаксису, вміння помічати помилки у побудові фраз у розповідях інших дітей та помилки у власних висловлюваннях.

Відпрацьовуються такі синтаксичні структури:

- а) прості поширені речення із 3-5 слів із включенням додатку, обставини місця, призначення;
- б) ускладнені конструкції з двома однорідними присудками або додатками;

в) складносурядні речення з сполучниками: *і, а, й*, складнопідрядні – з підрядними часу (з сполучником *коли*), з'ясувальними (з сполучником *що*), причини, визначальними (з сполучним словом *який*).

На заняттях з переказу звертається увага на оволодіння дітьми навичками побудови речень з кількома однорідними присудками, вираженими дієсловами минулого часу доконаного виду, а також безсполучникових складних речень і складнопідрядних з підрядними місцями (з сполучним словом *де*), умови та інших. Робота з розвитку словника здійснюється переважно у процесі розбору тексту. Дітям пояснюється значення малознайомих та нових слів, словосполучень, фразеологічних зворотів; їх закріплення відбувається у процесі переказу шляхом використання навідних питань, підказок, повторення слів і словосполучень дитиною.

Навчання розповіді за малюнком.

Навчання розповіді за малюнком займає важливе місце у загальній корекційній роботі з розвитку зв'язного, граматично правильного мовлення дітей із ЗНМ. Методика навчання будується з урахуванням порушень мовленнєвого розвитку, і особливостей психічного та пізнавального розвитку. Це стосується проведення спеціальної підготовчої роботи, відбору та послідовності використання ілюстративного матеріалу, структури занять та прийомів корекційної роботи. Особлива увага приділяється прийомам, спрямованим на розвиток уваги, зорового та слухового сприймання, логічного мислення та ін.

З метою формування зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ рекомендується проведення наступних видів занять з малюнковим матеріалом:

1. Складання оповідань за сюжетними багатофігурними малюнками із зображенням кількох груп дійових осіб чи кількох дій у межах загального, добре знайомого дітям сюжету ("Сім'я", "Ігри на дитячому майданчику", "Зимові розваги" та ін.). Такі малюнки дають можливість складання коротких розповідей

спочатку за окремими фрагментами, що полегшує дітям подальше складання зв'язної розповіді-повідомлення за малюнком вцілому.

2. Складання невеликих за обсягом розповідей-описів за сюжетними малюнками, в яких на перший план виступає зображення місця дії, предметів, події, що визначають загальну тематику картини ("Кригохід", "Річка замерзла", "Міст через річку" та ін. тематичних серій малюнків).

3. Розповідь за серією сюжетних малюнків, що досить докладно зображують розвиток сюжетної дії. Можуть бути використані серії малюнків "Парасолька", "Гриб", "Тигр і зайчики" та ін).

Згодом рекомендується ускладнення завдань: складання розповідей за серіями малюнків із зображенням окремих, "ключових" моментів дії, а також із пропуском якоїсь ланки: "Розумний їжачок", "Зайчик і качечки".

4. Навчання розповіді за окремим сюжетним малюнком з вигадуванням дітьми попередніх та наступних подій (за запитаннями). З цією метою можна використовувати малюнки "Рятуємо м'яч", "Куля полетіла" та ін.

5. Опис пейзажного малюнку.

Навчання розповіді-опису предметів.

Опис – особливий вид зв'язного монологічного мовлення. Комунікативне завдання опису полягає у створенні словесного образу об'єкта, ознаки та властивості якого розкриваються у певній послідовності.

Заняття з навчання опису справляють різнобічний вплив на пізнавальний розвиток дітей та формування їх мовленнєвої діяльності, сприяють активізації зорового, мовленнєвослухового та тактильного сприйняття, пам'яті, уваги, спостережливості. У процесі складання описового оповідання діти вчаться виділяти та зіставляти суттєві ознаки предмета, об'єднувати окремі висловлювання у зв'язне послідовне повідомлення.

Під час навчання дітей дошкільного віку із ЗНМ опису предметів вирішуються такі основні задачі:

- * розвиток вміння виділяти суттєві ознаки та основні частини (деталі) предметів;
- * формування узагальнених уявлень про правила побудови опису предмета;
- * оволодіння засобами, необхідними для складання описової розповіді.

З цією метою рекомендується поетапне навчання, що включає такі види роботи: підготовчі вправи до опису предметів; формування початкових навичок самостійного опису; опис предметів за основними ознаками; навчання розгорнутому опису предмета (з включенням різних ознак – мікротем); закріплення отриманих навичок складання розповіді-опису, у тому числі під час проведення ігрових та предметно-практичних занять; засвоєння початкових навичок порівняльного опису предметів.

Навчання розповіді з елементами творчості.

Під творчими розповідями розуміють придумані дітьми оповідання з самостійним вибором змісту (ситуацій, дій, образів), логічно побудованим сюжетом, оговореними у відповідну словесну форму.

Навчання дітей із ЗНМ складанню самостійних оповідань з елементами творчості проводиться, в основному, починаючи з третього періоду навчання. У заняття з переказу, розповіді за малюнком та серією малюнків рекомендується включати окремі, доступні дітям завдання творчого характеру.

Види творчих завдань, що включаються до занять з навчання різних видів розповіді:

1. Навчання переказу.

*Ігри – інсценування за сюжетом твору, що переказується.

*Вправи на моделювання сюжету твору, що переказується (за допомогою ілюстративного панно, наочної схеми, комп'ютера).

*Малювання на тему (сюжет) переказуваного твору з наступним складанням розповіді за виконаними малюнками. (Зображення персонажів чи окремих епізодів оповідання/казки та його словесний опис.)

*Відновлення "деформованого" тексту з наступним його переказом:

а) внесення у текст пропущених слів (словосполучень);

б) відновлення необхідної послідовності речень.

2. Складання творчих переказів: із заміною дійових осіб, місця дії, зміною часу дії, викладом подій оповідання (казки) від 1-ї особи та ін.

3. Навчання розповіді – придумування назви до малюнка чи серії малюнків, і різних варіантів назви; вигадування назви до кожної картинки серії (до кожного фрагмента-епізоду).

4. Ігри-вправи на відтворення елементів змісту малюнка ("Хто найуважніший?", "Хто краще запам'ятав?" тощо).

*Вправи у складанні речень з даним словом (словоформою) з урахуванням змісту картини.

*Розігрування дій персонажів малюнка (гра-інсценування з використанням пантоміми та ін.).

*Складання продовження до зображеного (з опорою на зразок логопеда).

*Відновлення пропущеної ланки при складанні оповідання за серією малюнків.

5. Гра-вправа "Вгадай!" (З питань та вказівок педагога діти відновлюють зміст зображеного на картині, але закритого екраном фрагмента).

6. Навчання опису.

*Гра-вправа "Дізнайся, що це!" (Впізнавання предмета за вказаними деталями, складовими елементами.) Складання опису предмета за власним малюнком. Використання ігрових ситуацій при складанні описових розповідей ("Магазин", "Собака" та ін.).

Основною формою роботи були групові логопедичні заняття (5-6 дітей).

Це дозволило здійснити індивідуальний підхід до дітей з урахуванням мовленнєвих та психологічних особливостей, а також виявити найбільш виражені труднощі у складанні зв'язних висловлювань. Це бралось до уваги при наданні індивідуальної допомоги дитині; щодо черговості і ступеня участі у колективних формах роботи, у завданнях на добір лексем і словоформ, на заняттях, для активізації сприймання, уваги, пам'яті та інших. У ході навчання зв'язного мовлення приділяли увагу використанню просодичних засобів оформлення висловлювань. Вимагали емоційної передачі дітьми тексту розповіді.

Корекційне навчання передбачало тісний взаємозв'язок у роботі логопеда, вихователя та батьків. Вихователі проводили підготовчу роботу до деяких занять логопеда. Ряд занять із навчання розповіді проводився педагогом під керівництвом логопеда. Логопедом давалися рекомендації щодо організації занять, використання завдань, вправ, словникового матеріалу.

З дітьми проводилася робота з накопичення та збагачення словника. Знайомство з групою тематично близьких слів на логопедичних та загальноосвітніх заняттях, що полегшувало дітям і засвоєння та запам'ятовування. У першому періоді першого року навчання (вересень-жовтень) на заняттях опрацьовувалися такі тематичні цикли: "Одяг", "Посуд", "Взуття", "Іграшки", "Овочі", "Фрукти", "Осінь".

Особлива увага приділялася розвитку у дітей вміння слухати і розуміти звернене до них мовлення, а також закріплення у мовленні дітей лексико-граматичних конструкцій, що включають іменники у формі множини, іменники зі зменшувально-пестливим значенням, дієслова однини і множини минулого часу.

Розповідаючи дітям казки або читаючи розповіді на заняттях, діти вчилися уважно слухати звернене мовлення, після читання задавалися питання щодо змісту прослуханого тексту, дітям пропонувалося вибрати відповідні ілюстрації. При

цьому відпрацьовувалися назви предметів, дій, ознак, які були заплановані логопедом.

У заняттях з розвитку мовлення включалися дидактичні ігри, створені задля закріплення граматичних категорій.

У другому періоді під час проведення занять використовувався лексичний матеріал за темами: "Частини тіла", "Дикі тварини", "Домашні тварини", "Зима", "Новий рік", "Продукти харчування", "Весна".

Застосовуючи як лічильний матеріал предмети, виготовлені з різного матеріалу, здійснювалася стимуляція дітей до включення у мовлення відносних прикметників.

У процесі третього періоду навчання тривала робота із закріплення у дітей навичок використання складносурядних та складнопідрядних речень, подолання аграматизмів. Використовувалися такі лексичні цикли, що відпрацьовуються на логопедичних заняттях: "Професії", "Меблі", "Транспорт".

Велика увага приділялася формуванню відповідних граматичних узагальнень та практичному засвоєнню лексичних, граматичних компонентів фрази – висловлювань, різних типів синтаксичних конструкцій. У дітей формувалися уявлення про основні елементи, що лежать в основі побудови повідомлення: адекватність змісту, послідовність. Велике місце приділялося роботі над переказом, з поступовим ускладненням структури тексту. Діти опановували навички складання розповіді за наочною опорою, за аналогією, тобто тих видів монологічних висловлювань, які разом з переказом становлять основу оволодіння знаннями під час початкового навчання у школі. На заняттях і в ході режимних моментів з допомогою запитань здійснювалося спонукання дітей до складання короткого повідомлення про виконані дії, їх результат.

Особлива увага приділялася закріпленню навички зв'язного, послідовного та виразного переказу літературних творів; значне місце приділялося вправам зі

складання складних сюжетних розповідей, казок, розповідей з особистого досвіду. До цієї роботи включалися такі завдання: складання висловлювань за наочним сприйняттям, відтворення прослуханого тексту, розповіді з елементами творчості.

Навчання розповіді з опорою на готовий сюжет починалося з роботи за сюжетними малюнками, що зображують лише одну дію, причому спочатку пред'являлися картинки, де головною дійовою особою є людина, дитина чи дорослий. (Хлопчик вмивається. Дівчинка миє посуд. Тато ремонтує машину. Мама в'яже. Бабуся лежить на дивані. Дідусь читає газету.) Після кількох занять, коли діти навчилися правильно граматично оформляти речення, давали картинки, де дії роблять тварини. (Кішка грає з клубком. Собака гавкає на кішку.)

Потім підбиралися картинки з неживими предметами (М'яч покотився в річку. Чайник стоїть на столі.). Дії на картинках були пов'язані, в основному, з повсякденними ситуаціями, тому діти здебільшого протягом 4-5 занять починали справлятися із запропонованим завданням: точно називали зображену на малюнку дію. Далі переходили до навчання складання речень за малюнками, де зображено дві і більше дії. (Дівчинка миє посуд, хлопчик витирає посуд. Хлопчик і дівчинка ліплять снігову бабу, ще один хлопчик катає снігові грудки.) Тут навчали дітей тому, як починати та закінчувати розповідь, іноді пропонували варіанти початку та завершення.

Виконана робота дозволила перейти до наступного виду занять, а саме: складання розповіді за серією сюжетних малюнків із зображенням однієї і тієї ж дійової особи (дитина, дорослий, тварина, неживий предмет). Дітям пропонувалося встановити послідовність дій на картинках і скласти за цією серією розповідь. Серії сюжетних малюнків допомагають дітям розвивати спостережливість, відзначати нові явища у кожній наступній картинці, сприяють уточненню уявлень, понять, збагачують їх новими відомостями, навчають у логічній послідовності викладати побачене.

Вже на перших етапах навчання розповіді за серією сюжетних малюнків, пропонувалося дітям вирішувати певні творчі завдання. Наприклад, розповісти відпрацьовану на попередньому занятті серію без пред'явлення 2 картинок, включити себе до дійових осіб або взагалі розповісти від першої особи, зробивши себе головним учасником подій, потім пропонували групі дітей (за кількістю учасників) інсценувати цю серію. Спробувати вигадати діалоги, можна ввести додаткових учасників, додаткові дії.

Більш складним видом інсценування є пантоміма. Цей вид роботи завжди викликає в дітей труднощі, оскільки передбачає дії з уявними предметами.

Ще одним із творчих видів робіт над серією малюнків є складання дітьми розповідей, аналогічних запропонованим серіям. Після попереднього розбору та складання розповіді за даною серією (наприклад, "Синички" з 3-х картинок, де дівчинка взимку запропонувала синичкам чай за столом на кухні), проводилася коротка розмова про те, як необхідно взимку підгодовувати птахів і пропонували потім дітям скласти невелику розповідь про те, як можна влаштувати годівницю для птахів, що зимують.

Заключним етапом роботи за кожною серією сюжетних малюнків пропонувалося дітям виділяти головну думку. Вміння виділити головну думку в формується у дітей послідовно, тому допомога педагога у вигляді вміло поставлених питань підводила дітей до правильної відповіді. Допомога поступово зменшувалася в міру оволодіння дітьми навичкою складання розповіді. Поступово дитина переходила від сюжетної замальовки до розгорнутої послідовної розповіді, використовуючи попередній досвід. Така робота підводила дітей до уміння переказувати почуті тексти.

Паралельно з роботою з формування вміння складати розповіді за малюнком та за їх серією, вже з перших занять готували дітей до виконання видів робіт без зорової опори на готовий сюжет.

Ця робота починалася з підбору дієслівного словника до певного іменника. Дітям пропонувалося назвати предмет, намальований на зображенні. Потім згадати, придумати, і назвати, що цей предмет вміє чи може зробити (наприклад, кішка: спить, нявкає, дряпає тощо), тобто відповісти на запитання: що робить? Або що вміє робити? Після такої попередньої роботи діти легко впоралися зі складанням речень до предметних картинок.

Насамперед використовувався дитячий досвід, тому робота починалася з предметних картинок із зображенням дітей, потім із зображенням дорослих, пізніше додавали картинки, на яких намальовані тварини, а в останню чергу використовували малюнки із зображенням предметів.

У міру оволодіння дітьми навичкою складання речень до предметного малюнку картинка замінювалася словом. (Складіть речення про кішку.) Речення дітей були переважно непоширені. (Кішка бігає. Кішка нявкає. Кішку гладять. Кішку годують.) Виникла необхідність вчити дітей поширювати речення другорядними членами для чого ставилася обов'язкова умова: сказати про кішку, яка вона (словник прикметників), або де це було (кішка лежала на дивані.), або чому це сталося (кішка захотіла їсти та потягла шматок ковбаси зі столу). Так напрацювання певних мовних шаблонів підводила дітей до складання описової розповіді. Така робота проводилася систематично в рамках кожної лексичної теми, що вивчалася.

Переходячи до нової лексичної групи, логопед допомагав дітям навідними питаннями, ніби програмуючи розповідь, нагадуючи, що треба сказати про предмет. Поступово роль їх зменшувалася, діти переходили до самостійного опису предмета. Після того, як у дітей сформувався навичка складання речень за одним предметним малюнком, переходили до навчання складання речень і розповідей до двох або трьох предметних малюнків. У роботі використовувалися набірне полотно і вирізані за контуром предмети. Використання таких фігурок дозволяло

моделювати різні варіанти дій у просторі, що дозволяло дітям розвивати фантазію, творчу уяву, що є прообразом оповідання. (Наприклад, контурні картинки: Кішка по паркану підкрадається до пташки. Кішка забралася на паркан. Кішка хоче залізти в гніздо до пташки.)

У міру оволодіння навичкою складання розповіді за опорними словами, дітям пропонувалися слова, сюжетно менш пов'язані. Наприклад: "хлопчик, трамвай, бабуся" або "дівчинка, кавун, кухня".

Намагалися менше допомагати у побудові розповіді, закликаючи дітей залучати фантазію, свої знання про ці предмети. Описана методика роботи з навчання розповіді за малюнком, серією сюжетних малюнків дозволила дітям уточнити, розширити запас мовних категорій (лексичних, граматичних), що використовуються у повсякденному житті, і до певної міри підготувала їх до оволодіння програмою з рідної мови у школі.

Виходячи з принципу комплексного підходу до подолання загального недорозвитку мовлення у дітей, необхідно активно включати вихователів ЗДО та батьків у процес, використовуючи картки-завдання з текстами творів для закріплення матеріалу, що вивчається.

Таким чином, у ході цілеспрямованого навчання діти опановували мовні засоби, на основі яких можлива побудова зв'язних завершених висловлювань. Запропоновані прийоми сприяли підвищенню рівня мовленнєвого розвитку дітей, формуванню в них інтересу до рідної мови як до навчального предмета, закріпленню навичок самостійної роботи, порівняння та узагальнення, формуванню умінь вербалізації дій та окремих видів діяльності у формі розгорнутих зв'язних висловлювань. Загалом навчальна діяльність дітей почала характеризуватись усвідомленістю, мотивованістю та довільністю поведінки та психічних процесів. Діти могли, керуючись системою вимог, виконувати вказівки та інструкції логопеда, контролювати певною мірою процес своєї діяльності та

діяльності своїх товаришів, підвищився їх загальний культурний рівень та працездатність.

2.3. Методичні поради з розвитку зв'язного мовлення дітей із ЗНМ для вихователів.

Корекцією мовленнєвого і розвитку дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення займається як логопед, так і вихователь. Якщо логопед розвиває та вдосконалює мовлення дітей, то вихователь закріплює їх мовленнєві навички.

Закріплення навичок зв'язного висловлювання може відбуватися як на фронтальних заняттях з розвитку мовлення, так і під час занять з образотворчого мистецтва, ручної праці та інших видах діяльності.

На заняттях необхідно використовувати такі прийоми, як пояснення, питання, мовленнєвий зразок, демонстрація наочного матеріалу, вправи та ін. При проведенні того чи іншого заняття педагогу слід знаходити найбільш ефективні варіанти поєднання різних прийомів для того, щоб підвищувати активність і самостійність дітей.

Працюючи над монологічним мовленням, зокрема над переказом треба враховувати таке. Спочатку дітей потрібно навчити докладному, потім вибіркового та творчого переказу.

□ Детальний переказ формує навичку послідовного повного викладу думки. (Можна використовувати такі тексти, які підбираються відповідно до лексичних тем за програмою.

□ Вибірковий переказ формує вміння відокремити вузлу (часткову) тему з тексту.

□ Творчий переказ розвиває уяву, вчить дітей використовувати враження з власного життєвого досвіду, визначати і передавати своє ставлення до теми.

Підбираючи твори для переказу, необхідно враховувати такі вимоги до них: високу мистецьку цінність, ідейну спрямованість; динамічність, лаконічність і водночас образність викладу; чіткість та послідовність розгортання дії, цікавість змісту. Крім цього, дуже важливо враховувати доступність змісту літературного твору та його обсяг.

При навчанні дітей переказу, вихователю необхідно використовувати такі методи та прийоми: виразне дво- та триразове читання тексту, бесіда про прочитане, показ ілюстрацій, мовленнєві вправи, вказівки щодо способів та якості виконання завдання, оцінка тощо. Про правильне застосування їх свідчить підвищення від заняття до заняття активності та самостійності дітей при виконанні завдань.

Будь-якому виду переказу має передувати аналіз тексту за змістом та виразністю. Це допоможе дітям опанувати всі причинно-наслідкові відносини, без чого правильний переказ не можливий. Вправи у творчому переказі межують зі складанням усних творів. Твори – це верхній щабель розвитку зв'язного мовлення дітей. Тут концентрується спостережливість, пам'ять, творча уява, логічне та образне мислення, винахідливість, уміння побачити спільне та відмінне у подіях і явищах.

Наступною формою роботи над зв'язним мовленням є складання розповідей за картиною:

- складання описової розповіді за предметним малюнком ("Садівник", "Посуд", "Меблі", "Наша квартира", "Мийдодир" та ін.);
- складання описової розповіді за сюжетним малюнком ("Відліт птахів", "Собака зі щенятами", "На святі", "Кошенята", "Прилетіли птахи" та ін.);
- складання оповідання за серією сюжетних малюнків ("Гроза", "Їжачок", "Як ми зробили годівницю", "Винахідливий заєць" та ін.);
- складання описової розповіді за пейзажною картиною та натюрмором;

□ складання оповідання з елементами творчості. Дітям пропонуються такі завдання:

- скласти розповідь про випадок із дівчинкою (хлопчиком) у лісі. Наприклад, пропонується картинка, де зображені діти з кошиками в лісі на галявині, що розглядають їжачка. Діти мають самостійно вигадати свою розповідь, використовуючи підказку, кого ще можна побачити в лісі, якщо уважно поспостерігати;

- завершити розповідь за готовим початком (з опорою на малюнок). Метою даного завдання є: виявити можливості дітей у вирішенні поставленого творчого завдання, вмінні використовувати при складанні розповіді запропонований мовленнєвий та наочний матеріал. Діти мають продовжити розповідь про їжачка, придумати кінцівку про те, що зробили діти після того, як поспостерігали за їжаком;

- прослухати текст та знайти в ньому смислові помилки. Після виправлення смислових помилок скласти речення, замінивши неправильні слова відповідними за змістом;

- скласти розповідь-опис улюбленої іграшки або тієї іграшки, яку хочеш отримати на день народження.

На заняттях ставляться різноманітні завдання, що залежать від змісту малюнка:

- 1) вчити дітей розуміти зміст малюнка;
- 2) виховувати почуття (конкретно планується від сюжету картини): любов до природи, повага до праці тощо;
- 3) вчити складати зв'язну розповідь за малюнком;
- 4) активізувати та розширювати словниковий запас (конкретно плануються нові слова, які треба запам'ятати, або слова, які треба уточнити та закріпити).

До розповідей дітей старшого дошкільного віку висуваються такі вимоги: точна передача сюжету, самостійність, доцільність використання мовленнєвих

засобів (точне позначення дій, якостей, станів тощо). Діти навчаються описувати події, вказуючи місце та час дії; самостійно вигадують події, що передували зображеним на малюнку та наступні. Заохочується вміння цілеспрямовано слухати виступи однолітків, висловлювати елементарні оціночні судження їх розповіді.

У процесі занять у дітей формуються навички спільної діяльності: разом дивитися картинки та складати колективні розповіді. Для колективних розповідей необхідно підбирати малюнки із достатнім за обсягом матеріалом: багатофігурні, на яких зображено кілька дій у рамках одного сюжету.

Різні вправи в розвитку зв'язного мовлення можна включати також у різні заняття. Наприклад:

Вправа "Хто за деревом?"

На магнітній дошці – малюнок: розлогий дуб. Вихователь ховає у гілках дуба білку так, що видно її хвіст, і питає:

- Чий це хвіст? Хто сховався у гілках? Складіть речення зі словом: бо.

Діти відповідають:

- Це білчин хвіст, бо у гілках сховалась білка.

Вправа "Будь уважним".

Вихователь вимовляє назви трьох перелітних та одного зимуючого птаха. Діти уважно слухають та складають речення:

- Зайвий горобець, бо це зимуючий птах, а решта птахів – перелітні і т.п.

Одним із важливих завдань є складання за малюнками розповідей-загадок, які можна використовувати у будь-яких видах діяльності. Дитина будує своє повідомлення так щоб за описом, у якому об'єкт не названо, можна було відгадати, що саме намальовано на картинці. Якщо слухачам важко вирішити це завдання, дитина за пропозицією педагога вносить в опис доповнення. Вправи на відгадування та складання загадок формують у дітей вміння виявляти найхарактерніші ознаки, властивості та якості, відмежовувати головне від

другорядного, випадкового, а це сприяє розвитку більш змістовного, обдуманого, доказового мовлення.

Таким чином, при переказі та складанні розповіді за малюнком, можна виділити основні напрямки корекційно-розвивальної роботи:

1. Складання речень за двома предметними малюнками (бабуся, крісло; дівчинка, ваза; хлопчик, яблуко) з подальшим поширенням однорідними означеннями іншими другорядними членами речення (Хлопчик їсть яблуко. Хлопчик їсть соковите солодке яблуко. Маленький хлопчик у картатій кепці їсть соковите солодке яблуко.).

2. Відновлення різноманітних деформованих речень, коли слова подано не впорядковано (живе, в, лисиці, лісі, густому); одне, або кілька, або всі слова подані у початкових граматичних формах (жити, в, лисиця, ліс, густий); є пропуски слів (Лисиця... у густому лісі); відсутній початок (...живе у густому лісі) або кінець речення (Лисиця живе у густому...).

3. Складання речень по "живих картинках" (предметні картинки вирізані по контуру) з демонстрацією дій на набірному полотні.

4. Відновлення речень із смисловою деформацією (Хлопчик ріже папір гумовими ножицями. Дув сильний вітер, бо діти одягли шапки.).

5. Відбір слів із названих педагогом, та складання з ними речення (Хлопчик, дівчинка, читати, писати, малювати, мити, книжку). Поступово діти вчаться розміщувати речення у логічній послідовності, знаходити в текстах опорні слова, що є наступною сходинкою до вміння складати план, а потім визначити тему висловлювання, виділяти головне, послідовно будувати власну розповідь, яка має мати початок, продовження та кінець.

Запропоновані прийоми сприяють підвищенню рівня мовленнєвого розвитку дітей, формуванню в них умінь вербалізації видів діяльності у формі розгорнутих зв'язних висловлювань.

2.4. Оцінка ефективності корекційної роботи з формування зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із III рівнем ЗНМ.

Корекційно-логопедична робота проводилася з дітьми систематично та поетапно. На початку навчального року у мовленні дітей спостерігалися бідність словника, порушувався порядок слів у реченні. Зафіксовані порушення зв'язності розповіді. Діти пропускали слова під час розповіді.

Для оцінки ефективності корекційної роботи було проведено заключний етап експерименту, у якому виявлено рівень розвитку зв'язного мовлення дітей із загальним недорозвитком мовлення III рівня.

Методика 1. Складання фрази.

На початку року при виконанні завдання (складання фрази за окремими сюжетними малюнками) діти із ЗНМ зіткнулися з труднощами. Не було інтересу до завдання. Мовлення дітей було монотонним та емоційно не виразним. Зазначалися пропуски слів у реченнях. З одинадцяти досліджуваних дітей лише троє не використали допомогу логопеда.

До кінця року при повторному виконанні цього завдання спостерігалось значне покращення. Усі діти проявили інтерес до завдання. Усі діти були активні у виконанні завдання, намагалися виконувати його самостійно, без допомоги логопеда. У дев'яти дітей з одинадцяти (81,82%) мовлення було емоційно виразне. Пропусків слів не було. Двоє дітей (18,18%) мали труднощі, але виконали завдання з допомогою навідних питань.

Методика 2. Складання речень за трьома предметними картинками.

До кінця року при повторному виконанні усі діти впоралися із завданням. Вісім дітей із одинадцяти впоралися з цим завданням повністю, речення було складене грамотно, із дотриманням послідовності. Троє дітей із одинадцяти (27,27%) впоралися із завданням за допомогою навідного питання. Послідовність у реченні була порушена. У складеному реченні спостерігалися незначні

аграматизми. Загалом усі діти з цікавістю виконали завдання. Діти виконували завдання впевненіше, ніж на початку року.

Особлива увага зверталася на повноту передачі змісту тексту, наявність смислових пропусків, повторів, дотримання логічної послідовності викладу, а також наявність смислового та синтаксичного зв'язку між реченнями, частинами розповіді.

При переказі знайомого тексту казки на початку року діти із ЗНМ припускалися помилок в узгодженні та керуванні. Послідовність розповіді була відносно дотримана.

При повторному виконанні цього завдання на кінець року дев'ять дітей з одинадцяти (81,82%) виконали завдання самостійно. Мовлення було емоційно виразним, порушення передачі послідовності викладу не спостерігалось. Двоє дітей (18,18%) мали труднощі з початком казки, послідовність розповіді не порушувалася. Мовлення було емоційно виразне. Діти активно проявили себе під час виконання завдання. Спостерігалася впевненість під час переказу.

Методика 4. Скласти зв'язну сюжетну розповідь.

Крім загальних критеріїв оцінки, беруться до уваги показники: смислова відповідність змісту оповідання, зображеного на картинках, дотримання логічного зв'язку між картинками-епізодами. При виконанні четвертого завдання на початку навчального року у дітей із ЗНМ спостерігалися великі паузи, логічний зв'язок між реченнями простежувався погано. Діти мали бідний словниковий запас. Четверо дітей склали розповідь за допомогою логопеда за навідними питаннями. Логічний зв'язок між реченнями був порушеним. Довго не могли почати розповідь і чекали на допомогу логопеда.

На кінець року було проведено повторне виконання завдання. Спостерігалася динаміка у правильності виконання завдання порівняно з початком навчального року. Дев'ятеро дітей з одинадцяти виконали завдання без допомоги логопеда. Речення були логічно пов'язані. Також не було зайвих пауз під час розповіді.

Словниковий запас дітей збільшився. Дві дитини виконали завдання за допомогою навідних питань. Діти виконували завдання впевненіше та активніше.

Методика 5. Скласти розповідь на основі особистого досвіду.

Враховувався ступінь інформативності розповіді, яка визначається кількістю значущих елементів, що несуть смислове навантаження. Встановлення кількості інформативних елементів та їх характеру (просте називання предмета, дії чи їх розгорнутий опис) вказує наскільки повно відображено дитиною тематика повідомлення.

При виконанні спостерігалось значне поліпшення порівняно з початком навчального року. Вісім дітей із одинадцяти (72,73%) склали розповідь самостійно. Троє дітей виконали завдання за допомогою логопеда. Мовлення було зв'язним.

Методика 6. Скласти описову розповідь.

Звертається увага на повноту і точність відображення основних властивостей предмета, наявність (відсутність) логіко-смислової організації повідомлення, послідовність у описі ознак і деталей предмета, використання засобів словесної характеристики. У разі, коли дитина виявляється не здатною скласти навіть коротку описову розповідь, їй пропонується для переказу зразок опису наданий логопедом.

До кінця року, дев'ятеро дітей з одинадцяти без допомоги логопеда склали розповідь. Двоє дітей виконали завдання з допомогою логопеда. Мовлення було зв'язним, грубих порушень не спостерігалось.

Результати комплексного дослідження зв'язного мовлення дітей із ЗНМ представлені у Таблиці №2.2.

Таблиця № 2.2.

Результати комплексного обстеження зв'язного мовлення дітей із ЗНМ на завершальному етапі експериментального дослідження.

№	П.І. дитини/Методика	№1	№2	№3	№4	№5	№6
1	Агарко Марина	3	3	3	3	3	3
2	Белозерський Влад	2	2	2	2	2	2

3	Власова Ліля	3	3	3	3	3	3
4	Гулян Рудик	3	3	3	3	3	3
5	Даниленко Єгор	2	2	2	2	2	2
6	Кавун Кирил	3	2	3	3	2	3
7	Манько Дмитро	3	3	3	3	3	3
8	Мануйлов Давид	3	3	3	3	3	3
9	Поляков Дмитро	3	2	3	3	2	3
10	Сиротенко Микола	3	3	3	3	3	3
11	Шевченко Христина	3	3	3	3	3	3

В результаті з Таблиці 2.2. видно, що діти із ЗНМ на заключному етапі показали значне зростання якості (сформованості) розвитку зв'язного мовлення.

Можна зробити висновок, що робота з формування зв'язного мовлення у дітей з III рівнем ЗНМ була проведена грамотно з використанням правильних методичних рекомендацій, вона є ефективною та важливою для мовленнєвого розвитку дітей, підготовки їх до подальшого навчання у школі та соціалізації в цілому.

Висновки до розділу

Дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу для дітей з особливими освітніми потребами №17 «Паросток», Чернівецької міської ради, м. Чернівці. В експерименті брала участь група дітей старшого дошкільного віку (5-6 років) у кількості 11 осіб, які відвідують логопедичну групу та мають діагностовані порушення мовленнєвого розвитку, зокрема III рівень ЗНМ за психолого-педагогічною класифікацією.

З метою комплексного дослідження зв'язного мовлення дітей було використано серію завдань експериментального характеру, яка включала в себе:

- Складання фрази за сюжетними малюнками.
- Складання речень за трьома предметними малюнками.

- Переказ тексту (казка, оповідання).
- Складання розповіді за серією сюжетних малюнків.
- Складання розповіді з особистого досвіду (за питаннями).

Провівши дослідження, були виявлені такі особливості зв'язного мовлення дітей із ЗНМ: порушення зв'язності та послідовності викладу; низька інформативність; бідність та стереотипність лексико-граматичних засобів; пропуски смислових ланок; помилки; повтори слів; тривалі паузи; незакінченість смислового вираження думки; проблеми у мовленнєвій реалізації задуму; необхідність стимулюючої допомоги.

Робота з розвитку зв'язного мовлення проводиться відповідно до періодів навчання. У 1-му періоді навчання діти мають опанувати навички складання простих речень за запитаннями і за малюнками, з подальшим складанням коротких розповідей. У 2-му періоді удосконалюються навички ведення діалогу; вводиться навчання дітей складання простого опису предмета, коротких оповідань за малюнком та серією малюнків, описів, простих переказів. У 3-му періоді, поряд з удосконаленням діалогу та розповідей, передбачається навчання складання розповідей на задану тему. Особлива увага приділяється закріпленню навичок зв'язного та виразного переказу літературних творів; значне місце приділяється вправам на складання складних сюжетних розповідей, казок, творів з урахуванням особистого досвіду.

Під час проведення занять з навчання розповіді перед логопедом стоять такі завдання: закріплення та розвиток у дітей навичок мовленнєвого спілкування, комунікативної взаємодії; формування навичок побудови зв'язних монологічних висловлювань; розвиток навичок контролю та самоконтролю за побудовою зв'язних висловлювань; цілеспрямований вплив на активізацію та розвиток низки психічних процесів (сприймання, пам'яті, уяви, мислення), тісно пов'язаних з формуванням навичок усного мовлення.

Працюючи над монологічним мовленням, зокрема над переказом треба враховувати таке. Спочатку дітей потрібно навчити докладному, потім вибіркового та творчого переказу. Таким чином, можна виділити основні напрямки корекційно-розвивальної роботи:

1. Складання речень за двома предметними малюнками (бабуся, крісло; дівчинка, ваза; хлопчик, яблуко) з подальшим поширенням однорідними означеннями іншими другорядними членами речення.

2. Відновлення різноманітних деформованих речень, коли слова подано не впорядковано; одне, або кілька, або всі слова подані у початкових граматичних формах; є пропуски слів; відсутній початок або кінець речення.

3. Складання речень по "живих картинках" (предметні картинки вирізані по контуру) з демонстрацією дій на набірному полотні.

4. Відновлення речень із смисловою деформацією.

5. Відбір слів із названих, та складання з ними речення (Хлопчик, дівчинка, читати, писати, малювати, мити, книжку). Поступово діти вчаться розміщувати речення у логічній послідовності, знаходити в текстах опорні слова, що є наступною сходинкою до вміння складати задум, а потім визначити тему висловлювання, виділяти головне, послідовно будувати власну розповідь, яка має мати початок, продовження та кінець.

Запропоновані прийоми сприяють підвищенню рівня мовленнєвого розвитку дітей, формуванню в них умінь вербалізації видів діяльності у формі розгорнутих зв'язних висловлювань.

Можна зробити висновок, що робота з формування зв'язного мовлення у дітей з III рівнем ЗНМ була проведена грамотно з використанням правильних методичних рекомендацій, вона є ефективною та важливою для мовленнєвого розвитку дітей, підготовки їх до подальшого навчання у школі та соціалізації в цілому.

Висновки

Стосовно різних видів розгорнутих висловлювань зв'язне мовлення визначають як сукупність тематично об'єднаних фрагментів, що знаходяться у тісному взаємозв'язку і є єдиним смисловим і структурним цілим.

Поняття "зв'язне мовлення" відноситься як до діалогічної, так і до монологічної форм мовлення.

У формуванні зв'язного мовлення тісно пов'язані між собою мовленнєвий та розумовий розвиток, розвиток мислення, сприймання, спостережливості. Щоб зв'язно розповісти про що-небудь, потрібно чітко уявляти об'єкт, вміти аналізувати, відбирати основні властивості та якості, встановлювати причинно-наслідкові, часові та інші відносини між предметами та явищами. Для якісного зв'язного мовлення необхідно також вміло використовувати інтонацію, логічний (фразовий) наголос, підбирати відповідні думки, будувати складні речення, використовувати мовленнєві засоби зв'язку речень у тексті.

У спеціальній літературі виділяються такі критерії зв'язності усного мовлення: смислові зв'язки між частинами розповіді, логічні та граматичні зв'язки між реченнями, зв'язок між частинами речення та закінченість вираження думки.

Незважаючи на розбіжності у трактуванні лінгвістів і психологів поняття «зв'язне мовлення», дослідники сходяться у тому, що розвиток зв'язного мовлення відіграє провідну роль у процесі мовленнєвого розвитку дитини і займає центральне місце у загальній системі роботи з розвитку мовлення дошкільників. Засвоєння різних сторін мови є необхідною умовою розвитку зв'язного мовлення, і в той же час розвиток зв'язного мовлення сприяє самостійному використанню дитиною окремих слів та синтаксичних конструкцій. Зв'язне мовлення резюмує у собі досягнення дитини у оволодінні рідною мовою, її звуковим ладом, словниковим складом, граматичним устроєм.

Дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) компенсуючого типу для дітей з особливими освітніми потребами №17

«Паросток», Чернівецької міської ради, м. Чернівці. В експерименті брала участь група дітей старшого дошкільного віку (5-6 років) у кількості 11 осіб, які відвідують логопедичну групу та мають діагностовані порушення мовленнєвого розвитку, зокрема III рівень ЗНМ за психолого-педагогічною класифікацією.

З метою комплексного дослідження зв'язного мовлення дітей було використано серію завдань експериментального характеру, яка включала в себе:

- Складання фрази за сюжетними малюнками.
- Складання речень за трьома предметними малюнками.
- Переказ тексту (казка, оповідання).
- Складання розповіді за серією сюжетних малюнків.
- Складання розповіді з особистого досвіду (за питаннями).

Провівши дослідження, були виявлені такі особливості зв'язного мовлення дітей із ЗНМ: порушення зв'язності та послідовності викладу; низька інформативність; бідність та стереотипність лексико-граматичних засобів; пропуски смислових ланок; помилки; повтори слів; тривалі паузи; незакінченість смислового вираження думки; проблеми у мовленнєвій реалізації задуму; необхідність стимулюючої допомоги.

Робота з розвитку зв'язного мовлення проводиться відповідно до періодів навчання. У 1-му періоді навчання діти мають опанувати навички складання простих речень за запитаннями і за малюнками, з подальшим складанням коротких розповідей. У 2-му періоді удосконалюються навички ведення діалогу; вводиться навчання дітей складання простого опису предмета, коротких оповідань за малюнком та серією малюнків, описів, простих переказів. У 3-му періоді, поряд з удосконаленням діалогу та розповідей, передбачається навчання складання розповідей на задану тему. Особлива увага приділяється закріпленню навичок зв'язного та виразного переказу літературних творів; значне місце приділяється

вправам на складання складних сюжетних розповідей, казок, творів з урахуванням особистого досвіду.

Під час проведення занять з навчання розповіді перед логопедом стоять такі завдання: закріплення та розвиток у дітей навичок мовленнєвого спілкування, комунікативної взаємодії; формування навичок побудови зв'язних монологічних висловлювань; розвиток навичок контролю та самоконтролю за побудовою зв'язних висловлювань; цілеспрямований вплив на активізацію та розвиток низки психічних процесів (сприймання, пам'яті, уяви, мислення), тісно пов'язаних з формуванням навичок усного мовлення.

Працюючи над монологічним мовленням, зокрема над переказом треба враховувати таке. Спочатку дітей потрібно навчити докладному, потім вибіркового та творчого переказу. Таким чином, можна виділити основні напрямки корекційно-розвивальної роботи:

1. Складання речень за двома предметними малюнками (бабуся, крісло; дівчинка, ваза; хлопчик, яблуко) з подальшим поширенням однорідними означеннями іншими другорядними членами речення.

2. Відновлення різноманітних деформованих речень, коли слова подано не впорядковано; одне, або кілька, або всі слова подані у початкових граматичних формах; є пропуски слів; відсутній початок або кінець речення.

3. Складання речень по "живих картинках" (предметні картинки вирізані по контуру) з демонстрацією дій на набірному полотні.

4. Відновлення речень із смисловою деформацією.

5. Відбір слів із названих, та складання з ними речення (Хлопчик, дівчинка, читати, писати, малювати, мити, книжку). Поступово діти вчать розміщувати речення у логічній послідовності, знаходити в текстах опорні слова, що є наступною сходинкою до вміння складати задум, а потім визначити тему висловлювання, виділяти головне, послідовно будувати власну розповідь, яка має мати початок, продовження та кінець.

Запропоновані прийоми сприяють підвищенню рівня мовленнєвого розвитку дітей, формуванню в них умінь вербалізації видів діяльності у формі розгорнутих зв'язних висловлювань.

Можна зробити висновок, що робота з формування зв'язного мовлення у дітей з III рівнем ЗНМ була проведена грамотно з використанням правильних методичних рекомендацій, вона є ефективною та важливою для мовленнєвого розвитку дітей, підготовки їх до подальшого навчання у школі та соціалізації в цілому.

Список використаних джерел

1. Беденко Є.Р. Ознаки дислалії у дітей. Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: збірник наукових праць. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2014. – 276 с.
2. Бєлая А.Й. Подолання не різко вираженого загального недорозвитку мовлення в учнів молодших класів: Методичні рекомендації для вчителів-логопедів. – Хмельницький: ТУП, 2004. – 300 с.
3. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, – 1998. – 204 с.
4. Блінова Г.І. Альбом для обстеження мовлення у дитини. – К.: Благовіст, 2001. – 173 с.
5. Блінова Г.Й. Подолання мовленнєвих вад дітей. – К.: Благовіст, 2005. – 125 с.
6. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / Богуш А.М., Гавриш Н.В. – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.
7. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Харків: «Ранок», 2011. – 176 с.
8. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВД «Слово», 2008. – 440 с.
9. Винокур А.С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку. – К.: Радянська школа, 1977. – 144 с.
10. Вишневський О.І. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
11. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса: Либідь, 1991. – 280 с.
12. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого

взаємопонимання. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.

13. Гудзик І.П. Аудіювання українською мовою: Посібник. – К.: Педагогічна думка, 2003. – 144 с.

14. Дидактичний матеріал для логопедичних занять / Г.І. Блінова. – К.: Радянська школа, 1985. – 280 с.

15. Довідник вчителя-логопеда / С.М. Лупінович. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 122 с.

16. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки мовлення. – Харків: ОВС, 2002. – 144 с.

17. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.

18. Дьоміна І.Й. Розвиток мовлення дитини. – К.: Главник, 2004. – 96 с.

19. Ельконін Д.Б. Детская психология: развитие от рождения до семи лет. – М.: Просвещение, 2000. – 348 с.

20. Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За загальною редакцією С.Д. Максименка. – Вінниця: Нова книга, 2000. – 543 с.

21. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.

22. Індивідуалізація виховання дошкільника: Навч. посіб. / С.О. Ладивір, Т.О. Піроженко, О.О. Вовчик-Блакитна. – К.: Наукова думка. – 2007. – 200 с.

23. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. – Полтава: Пересвіт. – 2006. – 33 с.

24. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник/ М. Коваленко. – К.: Центр літератури, 2006. – 664 с.

25. Коваль Г.П., Деркач Н.І., Наумчук М.М. Методика викладання української мови: Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.

26. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989. – 256 с.
27. Кузьмінський, А.І. Педагогіка родинного виховання: навчальний посібник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
28. Лалаева Р.И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, С.В. Зорина. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 304 с.
29. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1994. – 289 с.
30. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1981. – 232 с.
31. Леонтьев А.Н. Психология общения. – М.: Тарту, 2002. – 358 с.
32. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.
33. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.
34. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.
35. Мазоха Д.С. Педагогіка / Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
36. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків. – К.: Райдуга, 1995. – 139 с.
37. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 104 с.
38. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288 с.

39. Методика виявлення речевих порушень у дітей і діагностика їх готовності к школьному обучению / Е.Ф. Соботович, Л.Е. Андрусин, Л.И.Бартенева и др. – К.: Актуальна освіта, 1998. – 127 с.

40. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова / – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.

41. Момот Т.Л. Грамотійко: логопедичний зошит: №1, №2, №3 для розвитку усного і писемного мовлення. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2004. – 230 с.

42. Наумчук М.М., Наумчук В.І., Давиденко Л.М. Великий універсальний довідник «Я вчуся вчитися». – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 240 с.

43. Обухівська А.Г. Корекційна сутність розвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі для дітей із ЗПР / А.Г. Обухівська. – К.: Думка, 1994. – С. 62-364.

44. Основы теории и практики логопедии / Под ред. Р.Е. Левиной. – М: Просвещение, 1968. – 422 с.

45. Педагогіка: Хрестоматія / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2-ге видання. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.

46. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 152 с.

47. Пічугіна Е.А. Мовні ігри в групі і на прогулянці // Вихователь ДНЗ. – 2008. – №6. – С. 52-54.

48. Пічугіна Т.В. Рання діагностика дітей із дислексією та дисграфією (методичні рекомендації) // Дефектологія, – 1998. – № 1. – С. 6-13.

49. Подолання логопедичних проблем учнів молодших класів / Т. Бишова, О. Кондратюк . – К.: Шкільний світ, 2006. – 73 с.

50. Психологія /За ред. Ю.Л. Трофімова: Підручник для студентів вищих

навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.

51. Рібцун Ю.В. Віршики, картинки, звуки для забави і науки. Фонетико-фонематична компетентність дошкільника (у двох частинах) : альбом для ігор-занять з дітьми 3-6 років. – Харків: Видавнича група «Основа», 2013. – 176 с.

52. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / Ю.В. Рібцун. – К.: Освіта України, 2011. – 292 с.

53. Рібцун Ю.В. Сходінками правильного мовлення: навч.-метод. посіб. – Тернопіль : Мандрівець, 2017. – 240 с.

54. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей 3-є видання, доповнене. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. – 107 с.

55. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.

56. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.

57. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 144 с.

58. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська; Ін-т дефектології АПН України., Український науково-методичний центр практичної та соціальної роботи АПН України. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 20 с.

59. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ: Просвіта, – 2004. – 263 с.

60. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод навчання писемного мовлення: читання «з першого погляду» // Дефектологія. – 2000. – №4. – С 21-25.

61. Тищенко В.В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць: Вип. 4. – Київ: Актуальна освіта, 2007. – 164 с.
62. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам / В.В. Тищенко, Ю.В. Рібцун. – К.: Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.
63. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.
64. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ / Л. І. Трофименко // Дефектологія. –2003. – №3. – С.45-48.
65. Український дефектологічний словник / За ред. В.І. Бондаря. – К.: Милосердя України, 2001. – 212 с.
66. Хрестоматія по логопедії. Навчальний посібник / Шермет М.К., Мартиненко І.В. – К. : КНТ, 2006. – 532 с.